

**Прирачник
на ОДИХР за набљудување
на новите технологии за
гласање**

Прирачник
на ОДИХР за набљудување на
новите технологии за гласање

Издава: ОБСЕ – Канцеларија за демократски институции и човекови права (ОДИХР)
Ul. Miodowa 10
00-251 Варшава
Полска
www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2013

Сите права се задржани. Содржината на оваа публикација може слободно да се користи и да се копира за образовни и други некомерцијални цели, под услов при секоја репродукција да се наведе ОБСЕ/ОДИХР како нејзин извор.

Овој прирачник за прв пат е издаден во 2014 год. под наслов *Handbook For the Observation of New Voting Technologies*, од страна на Канцеларијата на ОБСЕ за демократски институции и човекови права (ОДИХР). Оваа верзија е превод. Онаму каде постојат разлики во текстот, упатете се на публикацијата на англиски јазик која претставува конечна и официјална верзија.

Преводот на оваа публикација е овозможен со средства од проектот „Поддршка на изборите во Западен Балкан“, финансиран од Европската Унија и Австриската агенција за развој.

ISBN 978-83-66089-42-6

Дизајн: Нона Ројтер

Насловна фотографија: Агњешка Рембовска. *Гласач кој го вметнува гласачкото ливче во машина за скенирање на гласачки ливчиња, Ерденет, претседателски избори во Монголија, 26 јуни 2013 год.*

Печатено во Полска

Содржина

Вовед	1
Како да го користите овој прирачник	2
1 Позадина на набљудувањето на новите технологии за гласање	4
1.1 Преглед	4
1.2 Предности и предизвици на НТГ	5
1.3 Видови на НТГ	5
1.4 Заложби на ОБСЕ и меѓународна добра практика	8
1.5 Клучни принципи во набљудувањето на употребата на НТГ во изборниот процес	9
1.5.1 Тајност на гласањето	9
1.5.2 Интегритет на резултатите	9
1.5.3 Еднаквост на гласот	10
1.5.4 Универзалност на гласот	10
1.5.5 Транспарентност	11
1.5.6 Отчетност	11
1.5.7 Доверба на јавноста	12
2 Улогата на аналитичарот на МНИ во набљудувањето на НТГ	13
2.1 Улогата на МОП	14
2.2 Посебни задачи за МОП	14
2.3 Улогата на различни аналитичари на МНИ	15
2.3.1 Аналитичар за НТГ	16
2.3.2 Правен аналитичар	16
2.3.3 Изборен аналитичар	16
2.3.4 Политички аналитичар	17
2.3.5 Медиумски аналитичар	17
2.3.6 Координатор на ДН-и	17
2.4 Кодекс на однесување за набљудувачите на избори на ОБСЕ/ОДИХР	17
3 Анализа на контекстот за новите технологии на гласање: Набљудување на главниот тим на МНИ	18
3.1 Одлука дали и како да се воведат НТГ	18
3.2 Правен контекст	21
3.3 НТГ и изборниот систем	25
3.4 Политички партии, граѓанско општество и медиуми	26

4	Оценка на новите технологии на гласање: работата на аналитичарот за НТГ	28
4.1	Набавка на НТГ	29
4.2	Улогата на изборната администрација во употребата на НТГ	30
	4.2.1 Преструктурирање на процесот на гласање	30
	4.2.2 Повеќекратни канали на гласање: Интеграција на процесите на електронско гласање и гласање со хартиени гласачки ливчиња	31
	4.2.3 Надзор	31
	4.2.4 Управување со ризик	32
	4.2.5 Улога на добавувачите	32
	4.2.6 Обука на изборни службеници	33
	4.2.7 Едукација на гласачите	33
4.3	Безбедност, тајност на гласот и интегритет на резултатите	35
4.4	Употребливост, дизајн на гласачко ливче, пристапност на гласачите и отпорност на системот	38
	4.4.1 Употребливост	38
	4.4.2 Дизајн на гласачкото ливче	39
	4.4.3 Пристапност на гласачите	40
	4.4.4 Сигурност	40
4.5	Јавно тестирање	41
4.6	Оценка и сертификација	43
4.7	Методи за верификација	45
	4.7.1 Ревизии	46
	4.7.2 Проверлива хартиена евиденција и скенирани гласачки ливчиња	46
	4.7.3 Верификација и гласање преку интернет	47
4.8	Пристап на набљудувачите, документација и други мерки на транспарентност	49
5	Регионална перспектива: улогата на долгорочните набљудувачи и регионалните аналитичари	51
6	Улогата на краткорочните набљудувачи	54
7	Известување: Оценка и давање препораки	59
8	Спроведување на препораките	62
Анекси		65
	Анекс А: Корисна терминологија	66
	Анекс Б: Главна листа за проверка	68
	Анекс В: Кодекс на однесување на набљудувачите на избори на ОБСЕ/ОДИХР	70
	Анекс Г: Избрани заложби на ОБСЕ, документи на добра практика и релевантни судски предмети	71

Вовед

За Прирачникот на ОДИХР за набљудување на новите технологии за гласање

Употребата на информатичките и комуникациските технологии (ИКТ) при изборите е во значителен пораст во последните години. Денес, во речиси сите изборни процеси новите технологии се употребуваат до одреден степен (од регистрација на гласачи до сумирање на резултати). Во некои земји, новите технологии се користат и при гласање и броење на гласовите, што отвора одредени прашања за степенот до кој таквата примена е во согласност со заложбите на Организацијата за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ) и другите меѓународни добри практики за демократски избори.

Неколку земји членки на ОБСЕ примениле или тестирале нови технологии за гласање (НТГ) за време на изборите. Тоа вклучува користење на уреди за електронско гласање, скенери на гласачки ливчиња, гласање преку интернет или други електронски начини. Некои од овие земји и понатаму ги користат НТГ, додека пак други престанале да ги користат и се вратиле на хартиените изборни методи. Со оглед на опсежната дискусија која во моментов се одвива во однос на потенцијалните предности, но и предизвици поврзани со користењето на НТГ за избори, Канцеларијата на ОБСЕ за демократски институции и човекови права (ОДИХР) посветува сè повеќе внимание на ова прашање во рамките на својот мандат за набљудување на изборите.

Истовремено, користењето на НТГ наметнува одредени предизвици за набљудување на изборите. НТГ често се применуваат на начин кој го отежнува директното физичко набљудување на некои важни процедури. Друга компликација е тоа што типичен набљудувач може недоволно да ги разбира НТГ. Оттука, опсегот на методологијата на ОДИХР за набљудување на изборите е таков што ги зема предвид и технолошките достигнувања во областа на изборите.

Овој прирачник има за цел да даде основни насоки за сите Мисии за набљудување на изборите (МНИ) за тоа како да го набљудуваат користењето на НТГ во изборните процеси.¹ Тој е развиен како дел од континуираните заложби на ОДИХР да ја подобри својата методологија и да ја зголеми професионалноста во набљудувањето на одредени, специјализирани аспекти на изборите. Прирачникот содржи практични насоки за начинот на кој МНИ треба да го интегрираат набљудувањето на НТГ во својата работа.

1 Низ текстот, освен кога е поинаку назначено, изразот „МНИ“ ги опфаќа и другите формати на мисии за избори на ОДИХР, вклучително и Ограничените мисии за набљудување на изборите, Мисиите за оценка на изборите и Експертските тимови за избори.

Овој прирачник го дополнува и, оттука, треба да се чита заедно со Прирачникот на ОДИХР за набљудување на изборите (шесто издание) и другите публикации издадени од ОДИХР.²

Често, многу од прашањата поврзани со НТГ бараат конкретна, техничка експертиза и треба да бидат примарна одговорност на аналитичарот за НТГ во рамки на МНИ. Меѓутоа, прашањата на НТГ се исто така тесно поврзани со правните, политичките и административните аспекти на изборниот процес. Носењето точни заклучоци, оттука, е процес кој бара знаење и придонес на сите членови на МНИ. Набљудувањето на користењето на НТГ во изборниот процес е одговорност на аналитичарот за НТГ, во тесна соработка и содејство со другите членови на МНИ, вклучувајќи го и главниот тим, долгорочните набљудувачи (ДН-и) и краткорочните набљудувачи (КН-и), доколку тоа е соодветно.

Како да го користите овој прирачник

Овој прирачник е наменет како работна алатка. Тој треба да им помогне на сите МНИ за идентификување и оценка на различни елементи на НТГ кои би можеле да влијаат врз спроведувањето на демократски избори. Прирачникот е структуриран на начин кој треба да им овозможи на членовите на МНИ брзо да се фокусираат на материјалот кој е најрелевантен за нивните конкретни одговорности.

- Воведното поглавје дава општ преглед и заднина на НТГ, вклучувајќи и вовед во различните форми на технологии кои вообичаено се користат во процесите на гласање, броење и сумирање.
- Второто поглавје се однесува на улогата на мисијата за набљудување на изборите во набљудувањето на НТГ и улогите на различните аналитичари на мисијата. Исто така, се дава опис на важни аспекти, како што се опсегот на Мисијата за оценка на потребите во оваа област и Кодексот на однесување.
- Третото поглавје го анализира контекстот во кој се користат НТГ и идентификува прашања кои аналитичарите на повеќе главни тимови на МНИ треба заеднички да ги разгледаат и анализираат. Тука спаѓаат елементи како што се одлуки за воведување на НТГ, законска рамка, влијание кое НТГ може да го има врз целокупниот изборен систем, и јавна дебата помеѓу политичките партии, граѓанското општество и медиумите за употребата на НТГ.
- Четвртото поглавје се однесува на улогата на аналитичарот за НТГ за време на МНИ, како и на специфичните елементи кои треба да се набљудуваат и систематски да се анализираат и оценат.
- Петтото и шестото поглавје ги идентификуваат оние аспекти на НТГ чие набљудување од страна на ДН-и и КН-и може да ѝ даде на МНИ конструктивни информации за имплементацијата на НТГ на регионално ниво, и на ниво на гласачко место.

² Види и: <<http://www.osce.org/odihr/elections/75352>>. Во 2008 год., ОДИХР издаде работен документ на темата на НТГ (види <<http://www.osce.org/odihr/elections/34725>>). Овој прирачник дава осврт на прашањата разработени во документот и го заменува.

- Седмото поглавје се однесува на известувањето на МНИ и елементите кои мисиите треба да ги земат предвид при оценката, носењето заклучоци и давањето препораки во однос на НТГ на избори.
- Последното поглавје ги презентира начините на кои ОДИХР може да им помогне на земјите членки во спроведувањето на претходните препораки за НТГ.
- Анексите содржат поимник на корисни термини, главна листа на проверка и Кодексот на однесување на ОДИХР, како и текст на клучни препораки на ОБСЕ и упатувања на меѓународни добри практики, вклучувајќи и судски предмети кои се релевантни за користењето на НТГ на избори.

Во текстот се вклучени повеќе листи на проверка кои на набљудувачите на различни нивоа им помагаат да знаат од самиот почеток на што треба се фокусираат во однос на НТГ. Тие исто така служат како потсетници за прашањата кои секој член на тимот треба да ги земе предвид во текот на мисијата. Секое прашање нема нужно да биде релевантно за секоја МНИ, со оглед на разноликоста во практиките на примена на НТГ, за што се зборува во следното поглавје.

Поради посебноста на секои избори, прашањата разработени во овој прирачник нема да бидат релевантни за сите избори на кои се користат НТГ. НТГ може да имаат широка примена на некои избори, а на други да бидат само тествани до одреден степен. Од таа причина, различни МНИ ќе може да стават поголем или помал акцент на прашањата кои се однесуваат на НТГ зависно од нивниот обем, времетраење и ресурси. Но, онаму каде што ресурсите дозволуваат и каде што е релевантно, МНИ треба да ги земат предвид НТГ и во своето известување и препораките да ги вклучат и прашањата поврзани со НТГ, кога тоа е соодветно.

ФЕДОРОВ ПЕТРОВ

Набљудувачи дискутираат за процесите за гласање преку интернет и како тие се следат со службениците во Норвешка, 2013.

1

Позадина на набљудувањето на новите технологии за гласање

1.1 Преглед

Во овој прирачник, „нови технологии за гласање“ (НТГ) се дефинира како употреба на информатички и компјутерски технологии (ИКТ) во процесите на гласање и броење на гласовите. Таквото поимање ја вклучува употребата на електронски системи за гласање, скенери на гласачки ливчиња и гласање преку интернет. Во прирачникот исто така се користи и изразот „електронско гласање“; доколку не е поинаку назначено, овој израз треба да се смета за синоним на „нови технологии на гласање“.

За анализа на НТГ некогаш е потребна и проверка на придружните технологии, како

што се електронските системи за спроведување на избори, и други нови технологии кои може да се користат во изборните процеси, како што се системи за регистрација на гласачи или (биометриска) идентификација на гласачи; меѓутоа, нивната анализа не е опфатена во овој прирачник.

1.2 Предности и предизвици на НТГ

Различни земји членки на ОБСЕ даваат различни образложенија за воведување на НТГ во изборните процеси. Дел од наведените предности на НТГ се однесуваат на потенцијалот да се зголеми излезноста на гласачите, да се олесни вклученоста на граѓаните кои живеат во странство, да се намалат административните трошоци, да се олесни истовременото спроведување на изборите, да се намалат човечките грешки (вклучително и бројот на неважечки ливчиња), да се подобри прецизноста на броењето и да се забрза сумирањето и објавувањето на резултатите. НТГ може исто така да имаат потенцијал да ја подобрат пристапноста за гласачите со попреченост и за гласачите кои зборуваат на јазиците на малцинствата.

Истовремено, примената на НТГ има и одредени потенцијални предизвици. Еден предизвик е потребата да се зачува тајноста на гласањето, и притоа да се гарантира интегритетот на резултатите. Досегашното искуство покажува дека електронските процеси на гласање – особено гласањето преку интернет – го отежнуваат истовременото почитување на овие два основни демократски принципи. Друг предизвик е тоа што НТГ и натаму го усложнуваат изборниот процес, поради потребата да се менуваат законите; да се планира начинот на набавка, тестирање, оценување, сертифицирање и обезбедување на НТГ; едукација на гласачите и обука на изборните органи; како и поради општата загриженост за транспарентноста на процесот и пристапот на набљудувачите. Оттаму, со примената на НТГ не значи и дека неминовно ќе се изгради доверба; напротив, за успешна имплементација се чини дека е неопходно веќе да постои доверба во изборната администрација. Доколку таквите предизвици не се земат целосно предвид, тие може да ја ослабнат довербата на јавноста во изборниот процес.

1.3 Видови на НТГ

Како и традиционалниот начин на гласање на хартија, НТГ може да се употребуваат во контролирана средина, односно, на гласачките места, или по пат на далечинско гласање во неконтролирана средина, како што е гласање од домашен компјутер или паметен телефон. Иако постојат разни типови на достапни уреди, НТГ кои се употребуваат во регионот на ОБСЕ може да се поделат во четири главни категории:

1. Технологијата на читање (скенирање) на гласачки ливчиња, при која се зема хартиено гласачко ливче кое е означено или од самиот гласач или на гласачкото место со помош на уред за означување на гласачки ливчиња, и кое потоа се вметнува во уред за скенирање, а гласот се брои со електронско „читање“ на ознаката која гласачот ја поставил на ливчето. Таквите уреди може да се најдат на гласачките места или во центрите за броење, кои се сметаат за контролирани средини.³

³ Во некои случаи, технологијата на скенирање на гласачки ливчиња се користи и за броење на гласачките ливчиња доставени по пошта кои биле означени дома и испратени до органите.

2. Системите на гласање со директно електронско евидентирање (ДЕЕ) го евидентираат изборот на гласачот на гласачкото место, вообичаено преку уреди со екран на допир или копче на притискање, и електронски ги бројат гласовите. Слично на скенерите на гласачки ливчиња, ДЕЕ системите вообичаено се поставуваат во контролирани средини.

3. Гласањето преку интернет им овозможува на гласачите да гласаат од кое било место во неконтролирана средина. Гласовите се складираат и собираат електронски на една централизирана локација. Во моментот, интернет претставува примарен канал за гласање кој се користи за електронските системи за далечинско гласање.

4. Хибридните форми на НТГ ја комбинираат контролираната средина на гласачкото место со централизираното евидентирање и броење на гласањето преку интернет. Во овие системи, гласачите мора да гласаат на компјутер поставен на гласачкото место, а гласовите потоа електронски се пренесуваат до централен сервер.

Табелата подолу дава преглед на технологиите на гласање кои во моментот се користат во регионот на ОБСЕ според средината во која се гласа и медиумот кој се користи за гласање. Тоа ќе помогне подобро да се разберат особеностите на новите достапни (електронски) технологии на гласање и нивната поврзаност со традиционалните начини на гласање.

Медиум	Употреба во контролирана средина	Употреба во неконтролирана средина	Употреба во комбинирана средина
Гласање со хартиени ливчиња	Гласање со хартиени ливчиња на гласачки места	Гласање по пошта	Гласање со мобилна гласачка кутија
Гласање со НТГ	Системи на гласање со директно електронско евидентирање (ДЕЕ)	Гласање преку интернет	Хибридни НТГ: ДЕЕ системи кои користат технологија на гласање преку интернет
Хартиени гласачки ливчиња и електронско броење	Скенер на гласачки ливчиња		Централно броење на гласови по пошта со користење на скенери на гласачки ливчиња

Табела 1: Начини на гласање во регионот на ОБСЕ

За секоја НТГ се смета за важно да обезбеди проверка на збирот на гласови без притоа да се наруши тајноста на изборот на секој поединечен гласач. Стандардната пракса на случајно рачно пребројување може да биде ефикасен начин на проверка; меѓутоа, рачното пребројување подразбира користење на хартија во системот. Тоа е можно единствено за НТГ инсталирани во контролирани средини.

Технологијата за скенирање на гласачки ливчиња нуди можност за рачно пребројување. Способноста на таквите уреди да го скенираат изборот на гласачот зависи од тоа дали

гласачот соодветно го означил гласачкото ливче, а тоа подлежи на маргината на грешка на уредот и на правната дефиниција за важечко гласачко ливче.

Некои ДЕЕ системи вклучуваат хартиена евиденција која системот ја зачувува и која му овозможува на гласачот да ја провери хартиената евиденција, идеално пред да го даде својот глас. Таквата хартиена евиденција се нарекува „проверка на хартиена евиденција“ (ПХЕ). ДЕЕ системите со ПХЕ нудат можност за рачно пребројување. Рачно пребројување е можно и кај ДЕЕ технологиите кои зачувуваат хартиена евиденција која не е проверена од гласачот, но таквото пребројување само ќе го запише она што системот го евидентирал, а тоа нужно одговара на посакуваниот избор на гласачот.

Други ДЕЕ уреди ги евидентираат гласовите само електронски и не овозможуваат рачно пребројување. Овие компјутеризирани системи се потпираат на електронска меморија во која се складира евиденцијата за дадените гласови на посебен хардвер, како што е тврд диск или мемориска картичка, и повеќето водат регистар на операции („регистар на проверка“). Проверката на овие податоци може да даде појаснување во случај на потреба, но, за тоа е потребна интервенција од страна на експерт и може да не е успешно доколку се случи хардверска грешка.

Гласањето преку интернет, согласно особеностите, не дозволува рачно пребројување на гласовите. Системите за гласање преку интернет се потпираат на компјутерските безбедносни мерки, сертификацијата и на степенот на доверба во системските програмери и оператори. Кај некои технологии за гласање преку интернет, исто така, постои обид да им се овозможи на гласачите да проверат дали нивните гласови се точно евидентирани. Хибридните системи може да имаат опција за рачно пребројување доколку е вклучена ПХЕ; во спротивно, овие системи се потпираат на истите механизми како и системите за гласање преку интернет за да се гарантира интегритет на резултатите.

Во моментот се тестираат и нови електронски мерки кои користат криптографија⁴, со цел да се обезбеди слична можност за целосна проверка.⁵ Таквите системи се креирани да се користат без хартиен запис и се наменети за употреба главно во неконтролирани средини, на пример гласање преку интернет. Некои од овие решенија, како што е проверка преку мобилен телефон, ќе им овозможи на поединците да го потврдат својот глас преку посебен електронски канал, иако таквата проверка не е универзална. Како и кај сите системи на НТГ, тие треба да се применуваат врз основа на соодветна правна рамка и каде соодветната организациска средина овозможува интегритет на електронското гласање.

На крајот, важно е да се истакне дека кај земјите членки на ОБСЕ кои имаат воведено НТГ постои тренд за употреба на електронско гласање заедно со некоја форма на хартиен запис.⁶ Во некои случаи, електронското гласање се нуди како алтернативен канал за гласање достапен на сите или само на дел од гласачите. Во други случаи, НТГ се користат исклучиво во одредени географски области, вообичаено за граѓаните во странство, додека во другите се користат хартиени гласачки ливчиња.

4 Криптографијата е техника на заштита на комуникација (податоци) од трети лица.

5 Можноста за целосна проверливост е функционалност на системите на НТГ која овозможува проверка на резултатите на универзална и/или индивидуална основа. Системите кои овозможуваат универзална проверливост даваат можност независно трето лице да утврди дека за резултатите од изборите е известно чесно и без манипулации преку рачни или математички проверки. На индивидуално ниво, гласачите имаат можност да проверат дали дадениот глас соодветствува на нивниот избор, дали е складиран онака како што е даден, и (идеално) дали е избројан како што е евидентиран.

6 Со користење на ПХЕ или скенери на гласачки ливчиња.

1.4 Заложби на ОБСЕ и меѓународна добра практика

Системите на НТГ се наменети да ги вршат истите функции како и хартиените или механичките системи и затоа мора да ги исполнуваат истите стандарди кои важат за тие системи. Со заложбите на ОБСЕ се дефинираат принципите за демократски избори, независно од технологијата која се користи. Овие принципи се прифатени од земјите членки на ОБСЕ во Копенхашкиот документ од 1990 год., и во последователните заложби на ОБСЕ.⁷ Особено што процесот на гласање подразбира остварување на универзално, директно, еднакво и тајно право на глас преку пополнување, броене и сумирање на гласачките ливчиња на чесен, транспарентен и одговорен начин.

Досега, земјите членки на ОБСЕ немаат изработено посебни заложби во однос на НТГ. Меѓутоа, во последната деценија се забележуваат интензивни напори во рамки на Советот на Европа за развој на стандарди за НТГ.⁸ Во 2004 год., Комитетот на министри на Советот на Европа издаде Препорака за правните, оперативните и техничките стандарди за електронско гласање, и тоа претставува единствен специјализиран меѓународен правен документ кој се занимава со тоа прашање.⁹ Препораката следуваше по извештајот на Европската комисија за демократија преку правото (Венецијанска комисија) на Советот на Европа за усогласеноста на гласањето на далечина и електронското гласање со барањата од документите на Советот на Европа.¹⁰ Подетални документи за транспарентноста и сертификацијата на системите на електронско гласање беа усвоени во 2011 год., како дополнување на Препораката од 2004 год.¹¹ Неколку земји членки на ОБСЕ подготвија иницијативи за поставување на услови на национално ниво.

Заедно со заложбите на ОБСЕ за демократски избори, тие стандарди се сметаат за основа за оценка на НТГ. Со Препораката на Советот на Европа од 2004 год. се истакнува важноста на набљудувањето на процесите на електронско гласање. Стандардите на Советот често имаат технички карактер и потенцираат некои аспекти на електронското гласање кои може да се вон опсегот на мисијата за набљудување или оценка на изборите. Сепак, со нив се нудат одредници за националните власти, набљудувачите и академската заедница. Аналитичарите на МНИ, особено аналитичарот за НТГ треба да се запознаени со овие документи.

7 За целосна листа види: Заложби на човековата димензија на ОБСЕ, Том 1, 3то издание (Варшава: Канцеларија за демократски институции и човекови права, 2011 год.), Поглавје 2.2 за избори, <<http://www.osce.org/odihr/76894>>.

8 Четириесет и пет од 57 земји членки на ОБСЕ се исто така членки на Советот на Европа.

9 Совет на Европа, Rec(2004)11 „Препорака Rec(2004)11 на Комитетот на министри до земјите членки за правните, оперативните и техничките стандарди за е-гласање“, Стразбур, 30 септември 2004 год., <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>>.

10 Извештај за усогласеноста на гласањето на далечина и електронското гласање со стандардите на Советот на Европа“, Европска комисија за демократија преку правото (Венецијанска комисија), 12-13 март 2004 год., <<http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282004%29012-e>>.

11 „Насоки за сертификација на системите на е-гласање“, Совет на Европа, ноември 2011 год., <http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_certification_EN.pdf>; и „Насоки за транспарентност на е-овозможени избори“, Совет на Европа, ноември 2011 год., <http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_transparency_EN.pdf>.

1.5 Клучни принципи во набљудувањето на употребата на НТГ во изборниот процес

Со секој изборен процес во регионот на ОБСЕ, вклучувајќи ги и оние процеси во кои се користат НТГ, треба во целост да се почитуваат заложбите на ОБСЕ. Тоа може да се сумира во следните седум клучни принципи кои се применуваат при набљудување и оценка на употребата на НТГ. Овие принципи и нивните импликации за НТГ се корисни и треба подетално да се разгледаат.

1.5.1 Тајност на гласањето

Став 7.4 од Копенхашкиот документ на ОБСЕ од 1990 год. бара од земјите членки да „обезбедат дека гласањето се врши во тајност или со примена на подеднакво слободна процедура за гласање.“ Овој услов има централно место во демократскиот изборен процес, и секој процес на гласање и броење со кој не се почитува оваа заложба не може да се смета за демократски.

Тајноста на гласањето значи дека не треба да постои можност гласот да се поврзе со одреден гласач. Преку тајноста, на гласачот му се овозможува слободно да го оствари своето право на глас, без да постои можност за принуда, заплашување или купување гласови. Системите на НТГ мора да бидат доследни на ова барање. Гласачите не треба да бидат во можност да докажат некому како гласале, а самиот систем не смее да дозволи гласачот да се идентификува со неговиот или нејзиниот глас. Кога системите на НТГ им издаваат потврда или код на гласачите за да проверат дали дадениот глас е соодветно евидентиран, потребни се дополнителни мерки за да се заштити тајноста на гласањето согласно заложбите на ОБСЕ. Исто така, доколку системот создава електронски запис преку кој гласачот може да се поврзе со неговиот или нејзиниот избор, тогаш тој не обезбедува тајност на гласањето.

1.5.2 Интегритет на резултатите

Интегритет на резултатите – односно, чесно броење на гласовите и известување за резултатите согласно став 7.4 од Копенхашкиот документ на ОБСЕ – подразбира преземање на низа активности. Секое гласачко ливче мора да се стави во гласачката кутија така како што го одбележал гласачот; сите гласови мора да се пребројат така како што се дадени и не смее незаконски да се додаваат или одземаат гласови од резултатите. Не смее да се остави можност одредена измама или грешка да помине незабележано и да влијае на резултатите. Интегритетот на процесот во кој се вклучени хартиени гласачки ливчиња може да се гарантира преку набљудување на секој чекор од процесот и проверка, доколку е потребно, преку можноста за рачно пребројување.

Како и за тајноста на гласањето, со системите на НТГ мора да се гарантира интегритетот на резултатите согласно заложбите на ОБСЕ за броење и известување за резултатите. Треба да постои можност за осмислена проверка на гласовите дадени по електронски пат, исто како онаа која се овозможува со рачното пребројување или со целосна верификација од почеток до крај. Кај НТГ кои се потпираат само на довербата на јавноста во честоста на изборната администрација, добавувачите, програмерите или техничарите, не постои ефективен начин за проверка на изборниот интегритет. Механизмот на проверка мора, исто така, целосно да го гарантира интегритетот на резултатите без да ја загрози тајноста на гласањето.

Во секој случај, проверката треба да ја спроведува орган кој е независен од органот за спроведување на изборите и – заедно со проверката на поединечните гласови – треба да може да се примени на вкупниот број на преброени гласови. Системите кои овозможуваат секој гласач да провери дали неговиот или нејзиниот глас е точно евидентиран не се секогаш ефективни кога треба да се гарантира интегритетот на севкупните резултати, освен во случај кога може да се изврши и поширока проверка.

1.5.3 Еднаквост на гласот

Став 7.3 од Копенхашкиот документ вели дека земјите членки ќе обезбедат „еднакво право на глас на сите полнолетни граѓани“. Иако ова барање има пошироки импликации, еден од аспектите на принципот на еднаквост е дека ниту еден гласач не смее да гласа повеќе пати од другите, и дека никој не смее да ги спречи граѓаните да учествуваат на гласањето. Тоа значи дека со системите на НТГ мора да се спречи повеќекратно гласање на едно лице, како што е уредено со закон, и да се спречи одземање на гласови од системот. Тоа ќе помогне да се намали ризикот од принуда на гласачите и купување гласови. Оттаму, мора да постои можност за проверка дали е прекршен принципот на еднаквост. Истовремено, принципот на еднаквост значи дека гласањето треба да биде пристапно за сите гласачи, особено за гласачите кои живеат во земјата. Употребата на технологија во процесот на гласањето со која се дискриминираат одредени групи гласачи или се обесхрабрува нивното учество на гласањето не е во согласност со заложбите на ОБСЕ. Системите на НТГ, исто така, често им помагаат на гласачите да гласаат според сопствено убедување, на пример, помагајќи да се избегне ненамерно означување на помал или поголем број опции од дозволеното на гласачкото ливче.¹² Системите на НТГ треба да утврдат дали неважечкиот глас бил даден намерно или ненамерно. Иако е можно намерно да се даде неважечки глас, системите на НТГ треба да ги посветуваат граѓаните како да се избегне неважечки глас, доколку тоа не е нивна намера. Кога системите на НТГ се користат заедно со традиционални, хартиени канали на гласање, тогаш сите начини на гласање треба да бидат еднакви, а гласачите треба да добијат еднаков третман независно од нивниот избор. Во спротивно, може да се загрози еднаквоста на гласот.

1.5.4 Универзалност на гласот

Универзалното право на глас е втемелено во став 7.3 од Копенхашкиот документ. Оваа заложба значи дека на сите полнолетни граѓани со право на глас мора да им се даде можност да учествуваат на избори и дека треба да се обезбедат ефективни начини за нивно учество. Кога НТГ се користат на гласачките места, тие не треба да бидат единствен метод на гласање, бидејќи гласачите со помала компјутерска писменост може да имаат проблеми при користењето на системите на НТГ. Во тој случај, на граѓаните треба да им се овозможи опција да гласаат на хартиени гласачки ливчиња, доколку тоа го бараат. Гласањето преку интернет има потенцијал да обезбеди полесен пристап и повеќе опции за учество на изборите, особено за гласачите кои не се во можност да пристапат до гласачките места, вклучувајќи ги и оние кои живеат надвор од нивната матична земја или гласачите со попреченост. Како и кај сите други форми на далечинско гласање, вклучително и гласањето преку пошта, постои поголем ризик од принуда на гласачите и купување гласови.

¹² За повеќе за бирањето на помал или поголем број опции од дозволеното види дел 4.4 за Употребливост и дизајн на гласачкото ливче.

1.5.5 Транспарентност

Транспарентноста е камен темелник на заложбите на ОБСЕ поврзани со изборите, бидејќи е неопходно да се потврди дека изборите се спроведуваат во согласност со законот и демократските принципи. Набљудувањето на изборите е клучен аспект на транспарентноста, согласно став 8 од Копенхашкиот документ од 1990 год. Политичките партии, кандидатите и набљудувачите треба да имаат можност да ја набљудуваат работата на изборните органи на сите нивоа, а особено процесите на гласање, броење и сумирање.

Набљудувањето на изборите мора да биде конструктивно.¹³ Особено е важно да постои можност за конструктивно набљудување кога постојат значителни измени на изборниот процес, како што е со НТГ. Кога се применуваат технологии за електронско гласање и броење, не е доволно да се набљудува само како гласачите и изборната администрација ракуваат со машините. На набљудувачите треба да им се обезбеди дополнителен пристап за да можат да се уверат дека изборите се целосно во согласност со законот и демократските принципи. Не треба да постои вмешување на набљудувачите во процесот, но сепак, тие треба да имаат целосен пристап до документацијата за системот, вклучително и до извештаите за сертификација и тестирање. Набљудувачите не треба да бидат обврзани да потпишуваат договори за доверливост за да добијат пристап до документацијата или да можат да го набљудуваат изборниот процес, бидејќи тоа би ја нарушило можноста на МНИ да ги соопшти своите наоди. Законодавството и праксата со кои не се дозволува доволен пристап на набљудувачите не може да се оценат дека се во целосна согласност со заложбите на ОБСЕ.

Транспарентноста, исто така, вклучува и обврска дека на сите засегнати страни во изборите, вклучувајќи и на гласачите, ќе им се даде можност да бидат детално информирани за начинот на функционирање на системите за НТГ.

1.5.6 Отчетност

Одлуката на Советот на министри бр.5/03 од Мастрихт од 2003 год. ја истакнува важноста која ја има отчетноста на сите вклучени страни во изборниот процес пред електоратот.¹⁴ Во контекст на НТГ, тука спаѓаат изборните функционери, добавувачите, телата за сертификација и останатите кои се вклучени во процесите на набавка, управување и употреба. Изборните функционери треба целосно да носат одговорност за спроведувањето на изборите, како и за надзорот врз НТГ. Ако НТГ вклучуваат технологија набавена од приватни добавувачи, мора јасно да се дефинираат улогите и одговорностите на тие добавувачи. Исто така, од агенциите за сертификација и другите тела мора да се бара отчетност со цел да се потврди дека ги исполнуваат нивните одговорности.

Отчетност, исто така, значи дека треба да се води детален записник со опис на начинот на кој изборната администрација и други овластени службеници ракуваат со системот, кога тоа се прави и кој всушност ја врши работата. Во идеални услови, процедурите опишани

¹³ На пример, во системите со хартиени гласачки ливчиња, броењето не може да се смета за транспарентно доколку набљудувачите се присутни за време на броењето, но се држат на такво растојание кое им оневозможува да ја видат содржината на гласачките ливчиња и да потврдат дека гласовите чесно се бројат.

¹⁴ Одлука на Советот на министри на ОБСЕ бр.5/03, „Избори“, Мастрихт, 2 декември 2003 год., <<http://www.osce.org/mc/40533>>.

во тој записник треба да бидат сертифицирани од независен ревизор или по пат на поделба на должностите.¹⁵

1.5.7 Доверба на јавноста

Довербата на јавноста е важен елемент на демократскиот изборен процес и е потврдена во документите на ОБСЕ, вклучувајќи и во Одлуката на Советот на министри бр.5/03 од Мадрихт од 2003 год. Довербата на јавноста секогаш се зема предвид во активностите на ОДИХР за набљудување на изборите. Довербата на јавноста делумно се темели на степенот до кој политичките органи, изборните функционери и судовите ги почитуваат и се придржуваат до принципите идентификувани погоре. Довербата на јавноста во изборите може да се наруши поради перцепцијата дека лошо се управува со изборите или дека тие не ја отсликуваат волјата на граѓаните.

Довербата на јавноста е корисен составен елемент при употребата на НТГ. Кога постои значителен степен на недоверба или незадоволство од изборната администрација, воведувањето на НТГ може да биде проблематично и може дополнително да ја влоши довербата на јавноста во изборите. За да се помогне јавноста да стекне доверба во НТГ, корисно е да се примени пристап на постапно воведување, придружен со темелно тестирање, проверка и целосна транспарентност.

¹⁵ Поделба на должностите значи дека најмалку две лица се потребни за ракување со еден систем истовремено, што овозможува меѓусебна проверка и контрола во обид да се спречи злоупотреба.

ОБСЕ

Изборни службеници им ја покажуваат новата технологија за гласање на гласачите во Казахстан, 2004.

2

Улогата на аналитичарот на МНИ во набљудувањето на НТГ

Кога една земја користи технологија за да го автоматизира гласањето и броењето на гласовите, тоа може да влијае на различни аспекти од изборниот процес и не може засебно да се разгледува. Затоа, анализата на НТГ треба да биде составен дел од работата на МНИ, а нивното набљудување треба да се вклучи во работата на секоја МНИ.

Како и со другите елементи на МНИ, набљудувањето на НТГ има за цел да ги анализира добиените информации, да се оцени степенот до кој законите и практиките ги исполнуваат заложбите на ОБСЕ, другите меѓународни добри практики и националното

законодавство, па потоа да се дадат конструктивни препораки по кои ќе постапуваат земјите членки.

2.1 Улогата на МОП

За имплементација на НТГ неопходни се комплексни и временски исцрпни подготовки кои се предизвик не само за националните чинители, туку и за МНИ. Поголемиот број подготовки за употреба на НТГ се вршат пред пристигнувањето на вообичаената комплетна МНИ, а тоа е шест до осум седмици пред денот на изборите. Мисиите за оценка на потребите (МОП), кои се испраќаат во земјите членки на ОБСЕ секогаш кога се распишуваат избори, имаат можност да ја оценат потребата од активности на ОДИХР поврзани со изборите, а тоа е важна улога кога се користат НТГ. МОП треба да ги разгледа плановите за настаните поврзани со НТГ за да може да оцени дали некои од клучните настани ќе се одвиваат пред или по испраќањето на главниот тим на МНИ. Такви клучни настани се покажување на акредитивите со кои се утврдува подобноста на гласачите,¹⁶ јавно тестирање на опремата на НТГ, настани за потпишување на клучот за изборите¹⁷ за да обезбеди нивниот интегритет, или уништувањето на податоци на основна опрема на НТГ.¹⁸ Врз основа на тие информации, МОП може да препорача испраќање на експерти пред или по закажаниот датум да се распредели главниот тим. Експертските тимови може да бидат составени од двајца или повеќе аналитичари, како што се аналитичар за НТГ, понекогаш заедно со изборните, правните или политичките аналитичари кои ќе ги следат клучните настани.

2.2 Посебни задачи за МНИ

За да се анализира ефективно употребата на НТГ на изборите од аспект на седумте принципи наведени погоре, секоја МНИ треба да собере и оцени одредени информации за технологиите кои се користат, вклучително:

- видот на НТГ кои се користат;
- причините поради кои државата ги користи НТГ и воочените предности во споредба со традиционалните процеси на гласање и броење;
- процесот на избор, набавка и имплементација на системот на НТГ;
- дали одлуката за воведување на НТГ била широко прифатена од сите политички партии, гласачи и други чинители во изборите или пак била контроверзна;
- правната регулатива за употреба на НТГ, вклучително и пристапот на набљудувачите, како и која било тековна дискусија во однос на воведувањето или одредбите за нивна примена;

16 Акредитиви на гласачите може да бидат картички за идентификација на гласачи; еднократни лозинки; паметни картички; или други средства за недвосмислена идентификација на гласачот како подобен гласач.

17 Настан на потпишување на клуч е состанок (главно при гласањето преку интернет) на кој важни членови на телото за спроведување на изборите креираат таен електронски „клуч“ кој се користи за да се заштити интегритетот на електронското гласање. Овој клуч често се дели на неколку дела, складирани на посебни паметни картички, кои потоа се чуваат од различни членови на телото за спроведување на избори сè до завршувањето на изборите. Потоа овие членови се состануваат за да го состават клучот, ја отвораат електронската гласачка кутија и започнуваат со дешифрирање на електронските гласови, слично на процесите на затворање и броење на хартиените гласачки ливчиња.

18 Уништување на податоци е метода со која податоците се прават неповратно неупотребливи, штом станат непотребни. Тоа може да се стори на различни начини, најчесто преку магнетно, физичко или топлинско уништување на медиумот за складирање.

- кои документи за НТГ се јавно достапни, а кои се достапни само на ограничено публика;
- употребливоста ¹⁹ на системот на НТГ; и
- заложбите за обука и едукација на гласачите за употреба на системот на НТГ.

МНИ со аналитичар за НТГ ќе може да добие и подетално да анализира информации, земајќи ги предвид прашањата како што се спроведување на студии за остварливост пред процесот на одлучување, избор и набавка на системот, сертификација и тестирање, употребливост, безбедност на софтверот и хардверот, заштита на податоци, транспарентност, управување на изборните администратори со системот, отчетност на добавувачите и изборните функционери, проверка на резултатите и ревизији.²⁰ Меѓутоа, и другите аналитичари на МНИ ќе имаат важна улога, особено во ситуации кога аналитичарот за НТГ не е присутен за целото времетраење на мисијата.

Независно од технологијата која се употребува, МНИ има клучна задача да утврди дали НТГ се во согласност со горенаведените принципи, вклучувајќи ја и тајноста на гласањето и гаранцијата дека резултатите во целост ќе го одразат изборот на гласачите, или дали постојат одредени недоследности кои би го нарушиле исполнувањето.

Покрај оценка на технологијата, МНИ треба да обезбеди и друг тип на информации за употребата на НТГ, преку состаноци со државни функционери, кандидати, претставници на политички партии, граѓански организации, добавувачи, медиумски претставници, судии, академици и експерти во областа, и други. Информациите, заклучоците и препораките од набљудувањето треба да се вклучат во известувањето на МНИ. Овој прирачник во продолжение содржи повеќе детали за сите тие аспекти од набљудувањето и оценката на употребата на НТГ за избори.

2.3 Улогата на различни аналитичари на МНИ

Кога е релевантно и постои можност, МНИ ќе ангажира аналитичар за НТГ. Аналитичарот за НТГ треба да ги информира членовите на мисијата и да дава дополнителни насоки за околностите на кои треба да се посвети посебно внимание. Сите членови на МНИ треба да бидат запознаени на кој начин НТГ се поврзани со нивната област на работење и да работат заеднички на анализа на контекстот во кој се користат НТГ.

До деловите во продолжение даден е опис на улогите на разни аналитичари на МНИ кои веројатно ќе обработуваат информации поврзани со НТГ во рамки на мисијата.

¹⁹ „Употребливост“ се дефинира како анализа на тоа колку е лесно да се користи и да се научи за технологијата.

²⁰ Ревизија е проценка дали одреден систем ги исполнува однапред дефинираните критериуми. Резултатот од таквата оценка може да биде извештај за ревизија или сертификат.

2.3.1 Аналитичар за НТГ

Аналитичарот за НТГ има водечката улога за набљудување и давање оценка за употребата на НТГ на изборите и за импликациите од таквото користење за севкупниот процес. Главна задача на ова лице е да се информира за тоа како НТГ би требало да функционираат и за тоа како тие функционираат во пракса, и да спроведе системска анализа според седумте принципи споменати погоре. Тука спаѓа процесот на гласање, начинот на броење на гласовите, и начинот на кој гласовите или резултатите од гласањето се пренесуваат за да направи сумирање на централно ниво. Во дадени случаи, тука може да спаѓа и електронската идентификација на гласачите. Исто така, неопходно е да се знае и каков хардвер и софтвер се користат во секоја фаза од процесот. Оттаму, за оваа позиција е неопходна опсежна експертиза во областа на информатичката технологија, искуство во компјутерска безбедност со изборни системи и искуство со политики за НТГ за да се изврши соодветна анализа на сите аспекти на НТГ, но и напредни вештини за извештаи. Кога за потребите на МНИ се бара специјализирано знаење за техничките аспекти или политики за НТГ, МНИ може да ангажира повеќе од еден аналитичар за НТГ за да се опфатат сите аспекти.

Аналитичарот за НТГ треба да биде подготвен да ги информира другите членови на главниот тим на МНИ и сите ангажирани долгорочни и краткорочни набљудувачи, и да идентификува кои критични аспекти треба да се набљудуваат. Покрај тоа, аналитичарот тесно ќе соработува со главниот тим наведен подолу, за да се обезбеди анализа на контекстот во кој се користат НТГ, како и да се придонесе при подготовката на обрасците за набљудување.

2.3.2 Правен аналитичар

Правниот аналитичар е одговорен за анализа и оценка на уставните и законските одредби поврзани со користењето на НТГ. Тоа треба да биде составен дел од една поопшта оценка на законската рамка која се спроведува како дел од секоја МНИ. Методологијата за спроведување на оценка на изборната законска рамка во целост е образложена во „Насоки за анализа на изборната законска рамка“²¹ на ОДИХР.

Работата на правниот аналитичар е поврзана со неколку прашања кои се разгледуваат во овој прирачник, бидејќи повеќето практични аспекти – на пример, сертификацијата, ревизиите и транспарентноста – мора да бидат уредени со закон. Затоа, правниот аналитичар треба тесно да соработува со аналитичарот за НТГ.

2.3.3 Изборен аналитичар

Примарна одговорност на изборниот аналитичар е да ја оцени работата на изборните органи. Тука спаѓа употребата на НТГ во изборниот процес. Иако изборниот аналитичар не мора нужно да има техничка експертиза во однос на НТГ, ова лице мора да е запознаено со конкретни прашања кои произлегуваат од употребата на НТГ и како истите влијаат на спроведувањето на изборите во целина.

²¹ „Насоки за анализа на изборната законска рамка“, Канцеларија на ОБСЕ за демократски институции и човекови права, јануари 2001 год., <<http://www.osce.org/odihr/elections/13960>>.

2.3.4 Политички аналитичар

Политичкиот аналитичар е главната точка за контакт на МНИ со политичките партии и кандидатите, кој исто така одржува контакти со домашните набљудувачи и граѓанските организации. Затоа овој аналитичар е во добра позиција да собира информации и да ги анализира ставовите на разни политички чинители за НТГ и да ја оцени нивната доверба во технологијата.

2.3.5 Медиумски аналитичар

Медиумскиот аналитичар квантитативно и квалитативно ги следи медиумите за МНИ и одржува редовни контакти со радиодифузерите и печатените медиуми. Овој аналитичар, особено во помалите Мисии за оценка на изборите, е во позиција да дава поддршка на работата на аналитичарот за НТГ при набљудување на ставот на јавноста во однос на примената на електронското гласање на изборите. Во ситуација кога НТГ се новина во изборниот процес, следењето на медиумите може да одигра важна улога при проценката на додадената вредност на употребата на НТГ.

2.3.6 Координатор на ДН-и

Координаторот на ДН-и е член на главниот тим кој собира и анализира регионални информации кои се собрани од страна на ДН-и, вклучувајќи и информации за употребата и ставот за НТГ. Координаторот на ДН-и може да побара од ДН-и да следат одредени аспекти на регионално и локално ниво. Тоа е особено корисно во земји во кои во различни региони се користат различни НТГ за исти избори.

2.4 Кодекс на однесување за набљудувачите на избори на ОБСЕ/ОДИХР

Согласно на Кодексот на однесување за набљудувачите на ОДИХР, важно е да се истакне дека членовите на МНИ мора да се воздржуваат од вмешување во изборниот процес. Односно, тоа значи дека МНИ не може да ја потврди функционалноста на системот на НТГ, бидејќи тоа е задача на националните власти. Исто така, воздржување од вмешување значи дека набљудувачите не смеат да им нудат совети или предлози на изборните функционери или кандидати, и дека не смеат да изразуваат лични ставови во врска со НТГ кои се користат за изборите. На набљудувачите не им е дозволено да ракуваат со уреди или опрема на НТГ на начин кој може да биде погрешно разбран како вршење влијание, ниту пак да вршат неовластено тестирање, обиди за „хакирање“ на системот, или на кој било друг начин да го влошат приодот на непристрасност и објективност на МНИ.²² Покрај тоа, набљудувачите треба да внимаваат да не ја нарушат тајноста на гласањето кога се обидуваат да добијат информации за НТГ.

²² „Хакирање“ е активност чија цел е да ги открие и искористи слабостите на компјутерски хардвер, софтвер или компјутерска мрежа, што ќе овозможи неовластено користење на системот.

Уништени хард дискови кои претходно содржеле криптирани гласови во Естонија, 2011.

3

Анализа на контекстот за новите технологии на гласање: Набљудување на главниот тим на МНИ

3.1 Одлука дали и како да се воведат НТГ

Како и секоја друга промена во изборниот процес, воведувањето и употребата на НТГ не се случува во вакуум простор. МНИ треба да ја разгледа заднината и причините поради кои е воведено електронско гласање, особено затоа што МНИ треба да идентификува кои предизвици и проблеми треба да се надминат со НТГ. Покрај тоа што ќе ги прибележи

предностите на НТГ истакнати од страна на соговорниците, МНИ треба дополнително да разгледа дали постојат и други мотиви за употреба на нови технологии.

МНИ треба да го разгледа и процесот со кој се одлучило да се применат НТГ. Големи промени во изборниот процес може да влијаат врз правата на гласачите, да создадат големи трошоци и да извршат далекусежно влијание врз довербата на јавноста во процесот. Оттаму, таквите промени вообичаено се преземаат по темелно проучување и широка јавна дебата, покрај дебати во националниот законодавен дом. МНИ треба да разгледа како била организирана јавната дискусија и до кој степен таквата дискусија овозможила да се опфатат различни гледишта. Важно е да се истакне дали биле консултирани сите политички партии, граѓански организации и релевантни експерти и до кој степен нивните забелешки, доколку ги имало, биле земено предвид.

Друг аспект на одлуката за користење НТГ е до колкава мерка постои согласност од страна на политичките партии. Противењето на употребата на НТГ може да укаже на недостаток на доверба во технологијата или во способноста на изборните функционери да управуваат со неа. Секоја одлука која е донесена без да се земат предвид приговорите на некои партии или значајни сектори на граѓанското општество може да ја наруши довербата на јавноста во целиот изборен процес.

Друг аспект кој МНИ треба да го земе предвид е начинот на кој НТГ биле применети во пракса. Одлуката за примена на НТГ може да влијае на изборните рокови. Одлуките за употреба на НТГ често се носат пред самото распишување на изборите, што остава малку време за соодветна подготовка за таков сложен зафат. Постепеното воведување на НТГ преку мали, регионални пилот проекти кои вклучуваат тестирање и постепена проширена употреба на НТГ во текот на неколку изборни процеси ќе овозможи да се идентификуваат и коригираат проблемите, но и да помогне да се изгради доверба кај јавноста за технологијата.

Постепеното воведување може да се изврши, на пример, преку проверка за време на необврзувачки избори, во неколку општини за време на локални избори или во ограничен број на гласачки места на национални избори. Од друга страна, кога нашироко се употребува НТГ во еден изборен циклус, од друга страна, изборниот процес се изложува на зголемен ризик. МНИ треба темелно да ги разгледа мотивите за масовно воведување на НТГ и дали тоа се должи на конкретни изборни потреби, интереси на добавувачите или други причини. Понатаму, одлуките за употреба на НТГ не треба да се применат веднаш за следните избори, за да се остави време за студии на остварливост, набавка, планирање, тестирање, проценка, сертификација, едукација на гласачите, градење на доверба кај јавноста и имплементација.

Важни фактори за воведување на НТГ се запознаеноста на пошироката јавност со информатичка технологија и способноста да се користи без голем напор, особено кога нема да се стават на располагање алтернативи со хартиени гласачки ливчиња. На пример, доколку нема широка примена на банкомати, или истите се достапни само во урбани области, тогаш технологијата на гласање со допир на екран има потенцијал да ги збуни гласачите. Други показатели за писменост на јавноста за информатичката технологија се степенот до кој граѓаните поседуваат компјутери и имаат пристап до интернет. Поради недоволна компјутерска писменост, голем број гласачи ќе имаат потреба од помош, а тоа може да влијае на тајноста на нивниот глас и на нивната можност за слободен избор. Друг ризик е тоа што одредени гласачи може да се вознемират поради употребата на технологијата и затоа да се воздржат од гласање.

МНИ треба да го разгледа и можното влијание на одредени НТГ врз електоратот како целина, како и во однос на посебни групи на гласачи. НТГ може да станат пречка за сите гласачи кога постојат технички проблеми или проблеми околу употребливоста, кога приоритет се дава на аспектите на безбедност и трошоци пред корисноста, или едноставно кога многу голем број гласачи се распределени на еден уред за гласање. Тоа може да го усложни процесот на гласање, да трае подолго или да предизвика долго чекање. Исто така, доколку гласачите сметаат дека системот ќе им овозможи на другите да знаат како тие гласале, или доколку системот дополнително го усложнува процесот на гласање, постои поголема веројатност дека тие нема да го остварат своето право на глас. Слично, НТГ нудат можност за зголемена пристапност на лицата со попреченост и лицата кои говорат на јазиците на малцинствата, но, доколку внимателно не се примени, технологијата може да стане пречка за нивното учество.

Откако ќе се разгледаат сите овие аспекти, МНИ може да изврши севкупна оценка на одлуката за употреба на НТГ. Може да се утврди степенот до кој одлуката ги отсликува реалните потреби; дали таа се темели на детална анализа и јавна дискусија; дали е резултат на широк договор или била силно оспорена од некои страни; дали НТГ се воведуваат постапно или набрзина; степенот до кој гласачите се чувствуваат подготвени да ја користат технологијата; и влијанието врз гласачките права. Оценката ќе биде корисна за да се процени ефектот од воведувањето на НТГ врз довербата на јавноста во целокупниот избран процес, прашање за кое МНИ треба да дискутира со сите соговорници.

Можни прашања:

- Од кои причини се воведени НТГ? Кои проблеми или предизвици треба да се надминат со помош на технологијата?
- Дали одлуката за воведување на НТГ била донесена по спроведување на студија на остварливост? Доколку да, која група или групи ги направила таквите студии? Кои прашања биле опфатени? Дали била извршена анализа на трошоците и придобивките? Дали извештаите биле јавни?
- Во колкав степен се водела јавна дебата? Дали групи од граѓанското општество и академици добиле можност да дадат конструктивен придонес? Кои се нивните ставови во однос на воведувањето на НТГ и до кој степен нивните забелешки биле земени предвид?
- Дали политичките партии во голема мера биле согласни или постоело големо противење? Дали сите страни сметаат дека нивните забелешки биле соодветно земени предвид?
- Дали НТГ биле воведени постапно, како на пример преку пилот проекти? Доколку да, колку такви проекти биле спроведени? Дали тие биле спроведени на вистински и законски обврзувачки избори? Дали постојат достапни информации за тоа колку таквите пилот проекти или тестови биле автентични и реални? Доколку примената на НТГ била од голем обем, која била причината за тоа? До кој степен научените лекции од пилот проектите биле интегрирани во последователното користење на НТГ во земјата?

- До кој степен постои општо познавање за новата информатичка технологија кај гласачите, како што се банкомати, компјутери и интернет? Дали се спроведени студии за компјутерска писменост кај пошироката јавност?
- Какво е влијанието на системот врз процесот на гласање на потенцијални ранливи групи на гласачи? Какви се ставовите на постарите гласачи, жените, националните малцинства или гласачите со попреченост? Дали е поголема или помала веројатноста тие да гласаат како резултат на воведувањето на НТГ?
- Колкава е довербата на јавноста во НТГ? Дали за НТГ има исто ниво на доверба како и за системот кој го дополнуваат или заменуваат?
- Дали постои регулатива против можни конфликти на интереси помеѓу добавувачи, агенции за сертифицирање и изборни функционери? Дали постои етички кодекс за да се спречи пристрасно одлучување или прифаќање на нешто што има финансиска вредност помеѓу добавувачите и функционерите?

3.2 Правен контекст

Во овој дел поконкретно се разгледува дали законската рамка во целост предвидува усогласеност на употребата на НТГ со основните заложби на ОБСЕ и другите меѓународни практики за демократски избори, и дали примената на НТГ е во согласност со тие принципи, како и со националното законодавство.

МНИ има клучна задача да разбере како е уредена употребата на НТГ за изборите кои се набљудуваат. За тоа е неопходна темелна проверка на одредбите на уставот, законите и прописите со кои се уредуваат изборите. Може да има потреба да се направи анализа и на други закони, како што е законот за заштита на податоци. Треба да се земат предвид и претходните судски постапки во врска со НТГ и соодветната судска пракса.

Деталните одредби може да се изнесат во изборните закони со кои се уредени изборите, или пак законската рамка може да ги утврди само општите правила, а деталите да се содржат во обврзувачките прописи кои ги носи органот за спроведување на избори. Иако втората опција е поповолна од аспект на флексибилноста, тоа може да остави голем простор за прилагодување на изборните процедури на потребите на технологијата, наместо на обратен начин, па притоа да се заобиколат важни механизми на заштита доколку нема доволно време поради доцнење со имплементацијата на НТГ. Исто така, законската рамка не треба да содржи одредени празнини; на пример, треба да биде јасно кои чекори се преземаат доколку НТГ делумно или целосно потфрлат на едно или повеќе гласачки места.

Втора клучна задача е да се провери дали принципите на тајност, еднаквост, универзалност, транспарентност, отчетност и интегритет на резултатите се јасно дефинирани во изборното законодавство. Уставот на многу земји членки ги пропишува начелата за еднаквост и тајност на гласањето. Доколку се потребни посебни одредби за да се гарантираат овие начела со системите на НТГ, во идеални услови, тие би требало да бидат пропишани во изборното законодавство. Затоа, МНИ треба да потврди дека во законската рамка е пропишана еднаквоста и тајноста на гласањето и да оцени дали одредбите поврзани со НТГ се доследни на тие барања, како и дали употребата на НТГ е уредена на сличен начин како и гласањето со хартиени гласачки ливчиња. Притоа, сите етапи на користењето на НТГ во изборниот процес, вклучително и дистрибуцијата, поставувањето, вклучувањето, функционирањето, исклучувањето и затворањето на системот, како и складирањето, броењето и сумирањето на резултатите треба да бидат

јасно разграничени и уредени со закон. Како и кај гласањето со хартиени гласачки ливчиња, законот треба да предвидува јасни критериуми за утврдување на валидноста на електронското гласачко ливче, особено во случаи на грешка во функционирањето на системот на НТГ.

Исто така, изборното законодавство треба да опфати и на кој начин системот на НТГ овозможува чесно броење на гласовите. Тоа значи дека во случај на оспорување или ревизија на резултатите, системот на НТГ треба да има можност за веродостојна верификација на гласањето по електронски пат. Како што се истакнува погоре, можноста за рачно пребројување на хартиените гласачки ливчиња може да претставува начин за проверка кај системите кои функционираат во контролирани средини. За да биде веродостојна верификацијата, според законот, хартиената евиденција да биде потврдена од гласачот и зачувана од системот (ПХЕ). Со закон треба да се утврди кој може да побара пребројување и во кои околности.

Друг важен аспект кој треба да се разгледа е како е уреден принципот на отчетност во изборното законодавство и во прописите. Доколку НТГ вклучува технологија набавена од приватни добавувачи, нивната одговорност треба да биде уредена со закон за да се гарантира дека не постојат сиви зони каде добавувачите може да ги узурпираат одговорностите на државните органи. Приватните изведувачи или добавувачи не треба да бидат замена за било која од релевантните функции на изборната администрација, која треба да има целосна контрола над изборниот процес. Исто така, од агенциите за сертифицирање треба да се бара целосна отчетност за да се гарантира дека ќе ги исполнат своите одговорности.

Степенот до кој набљудувачите, политичките партии и гласачите ќе имаат пристап за набљудување треба да биде уреден со закон. МНИ треба да согледа дали со законот е обезбеден адекватен и соодветен пристап за набљудувачите до системот согласно принципот на транспарентност. Пристап може да се обезбеди преку можноста за тестирање на НТГ на акузаторен начин (односно, специјалистите прават обид да идентификуваат безбедносни слабости или други недостатоци без претходни подготовки), преглед на документацијата како што се студии на остварливост, материјали за набавка, прирачници, извештаи за проценка и сертификација, изворниот код²³ или електронските записи на системот.

Во однос на безбедноста на НТГ, важно е да се знае дали и каков вид одредби се предвидени во кривичниот законик за напади врз ИТ системите, и дали постојат посебни одредби за напади врз ИТ системите кои се користат за изборни цели.

МНИ треба да посвети посебно внимание на оценката на законската рамка за постапување по приговори и жалби, како и да го набљудува функционирањето на процесот за поднесување приговори и жалби во пракса, како и случаи кога се оспорува законитоста во врска со НТГ. Тоа може да се однесува на примената на системот во текот на процесот на гласање и броење или на други елементи на процесот, како што се сертификација на системот или тоа што се презема кога не функционира системот на НТГ. Иако со НТГ се овозможува брзо објавување на резултатите, сепак не треба да се исклучи можноста за обжалување на одлуките или оспорување на резултатите, а законските рокови треба соодветно да го отсликуваат тоа право.

Кога се оспорува законитоста на резултатите, треба да постојат насоки за тоа што

²³ Изворен код е текст читлив за човек на специфичен компјутерски јазик кој може лесно да се преведе во серија компјутерски упатства, т.е. извршлив програм.

претставува правен основ за пребројување, и кој орган е надлежен да издаде наредба за пребројување. Пребројување може да се побара кога има приговор за кој постојат докази за неправилности или пропуст кои можеби влијаеле на резултатите.

Доколку постои хартиена евиденција во рамки на НТГ, законските одредби треба да превидат случајна ревизија на електронските и хартиените резултати во најмал статистички релевантен процент од гласачките места како дополнителен начин на верификација на резултатите. Системски грешки, неисправност на печатачи или намерна злоупотреба може да се јават во ситуации кога електронската и хартиената евиденција не се совпаѓаат, а нема совпаѓање и кога се врши рачно пребројување или ревизија. Кога постојат отстапувања кои навидум не се резултат на едноставна човечка грешка при рачното пребројување, во законот треба да има јасна одредба како тие отстапувања ќе влијаат на резултатите и дали мора да се поништи дел од резултатите. Законската рамка со која се уредува оспорувањето на изборните резултати треба да утврди дали во случај на правен спор предност ќе се даде на хартиената или електронската евиденција.²⁴

Ако со закон се предвидува и друг начин за потврдување на интегритетот на резултатите, покрај рачно пребројување или рачна ревизија на резултатите, МНИ мора внимателно да оцени дали тој механизам целосно го гарантира интегритетот на резултатите без да се загрози тајноста на гласањето.

На крајот, МНИ мора да го разгледа и прашањето на заштита на податоци. Став 24 од Московскиот документ на ОБСЕ од 1991 год. го пропишува правото на приватност. Тоа е особено релевантно за технолошки апликации кога на одреден начин се евидентира идентитетот на гласачот, како што е при процесот на гласање преку интернет. МНИ треба да утврди какви барања за заштита на податоци постојат и дали системот на НТГ е во согласност со таквите барања, како и други посебни барања кои можеби постојат за системите со кои се обработуваат сензитивни лични податоци, како што е политичкото мислење на гласачите. Понатаму, МНИ треба да се обиде да оцени дали придобивките од користењето на НТГ, особено кога се вклучени лични податоци, се сразмерни на нивната додадена вредност за изборниот процес. Според стандардите за заштита на податоци, секој гласач треба да биде информиран за автоматизираната обработка, типот на податоци кои се собираат и идентитетот на собирачот на податоци; дека податоците се обработуваат исклучиво во врска со изборите и не се користат за други цели; и дека не се чуваат подолго отколку што е неопходно (т.е. се уништуваат по завршувањето на процесот на приговори и жалби).

24 Општо, предност треба да се даде на хартиената евиденција. Главниот фокус треба да биде да се обезбеди дека и хартиената и електронската евиденција ќе дадат споредливи резултати. Доколку и понатаму постои сомнеж, треба да се размисли за повторување на изборите.

Можни прашања:

- Како е дефинирана и уредена употребата на НТГ со закон? Дали во законите и/или прописите со кои се уредени изборите има доволно детали за да дадат јасни насоки за сите прашања поврзани со НТГ?
- Дали употребата на НТГ била претходно законски оспорена пред суд? Доколку да, по кој основ и како биле разрешени предметите?
- Дали еднаквоста и тајноста на гласањето се целосно предвидени со закон? Дали законските одредби во врска со НТГ се доследни на овие принципи? На пример, дали законот му дава можност на гласачот да задржи некаков документ или податоци кои ќе му овозможат на гласачот да ја докаже содржината на гласот доколку е принуден, или дали преку процесот на верификација може одреден гласач да се поврзе со неговиот/нејзиниот глас?
- Дали законот предвидува начин за целосна потврда дека резултатите го одразуваат автентичниот избор на гласачите?
- Дали според законот се бара системот на НТГ да зачува хартиена евиденција на дадените гласови? Доколку да, дали тоа го потврдува гласачот, т.е. ПХЕ?
- Кои се одредбите за ревизија на проверливата хартиена евиденција? Дали ваквите ревизии се вршат автоматски или на барање? Дали законот дозволува при пребројувањето да се земе предвид проверливата хартиена евиденција? Која евиденција, електронската или хартиената, се смета за законски обврзувачко гласачко ливче?
- Дали законодавството соодветно ја дефинира отчетноста на изборната администрација, регулаторните тела и добавувачите вклучени во набавката, управувањето со и надзорот врз системите на НТГ?
- До кој степен со закон е пропишано да се документираат активностите на изборната администрација поврзани со системот на електронско гласање?
- Дали со закон е пропишано што се презема во случај на несоодветно функционирање на НТГ?
- На кој начин со закон се пропишува пристап на набљудувачите до НТГ? Дали на набљудувачите им се дава пристап до документацијата поврзана со НТГ? Дали постојат ограничувања? Дали набљудувачите имаат законско право да го добијат изворниот код, како и извештаите за сертификација и ревизија?
- Дали законските одредби за приговори и жалби овозможуваат ефективно разгледување на приговори поврзани со НТГ? Кој има право да поднесе приговор во однос на употребата на НТГ? Што може да се смета за доказ? Дали со закон е предвидено случајно рачно пребројување на гласовите? Во кои околности?
- Кои се барањата за заштита на податоци пропишани со закон? Дали во изборните процедури се испочитувани тие барања, особено при обработката на сензитивни податоци?
- Дали со законската рамка се предвидува изрекување санкции за напади врз системот на НТГ?

- ➔ Дали законската рамка предвидува адекватни временски рамки за клучни одлуки поврзани со НТГ, вклучувајќи набавка и тестирање?

3.3 НТГ и изборниот систем

МНИ треба да направи анализа на одредени базични податоци за степенот до кој ќе се користат НТГ на изборите. Ако НТГ се користат на гласачките места, важно е да се знае колку гласачки места се опремени со НТГ, на која локација, колкав број на гласачи се опфатени и дали тие гласачи се од одредена група (на пример, национално малцинство или лица со попреченост). Исто така, важно е да се знае дали гласачите во избраните области ќе користат исклучиво НТГ или како алтернатива ќе можат да користат хартиени гласачки ливчиња. Слични информации треба да се соберат и доколку се користи гласање преку интернет или друг метод на електронско гласање на далечина.

МНИ, исто така, најпрво има задача да го разгледа изборниот систем и како истиот ќе влијае на потенцијалната примена на НТГ. За парламентарни избори, каде има пропорционален систем со затворени листи може да биде потребен само еден вид на гласачки ливчиња за сите гласачи. Системот со преференцијални листи им дозволува на гласачите да изберат еден или повеќе кандидати од листата, па дури и од повеќе листи. За системи со едномандатни или повеќемандатни изборни единици ќе бидат потребни различни гласачки ливчиња за секоја изборна единица. За избори кои се спроведуваат истовремено, како што се локални и регионални избори, ќе бидат потребни повеќе електронски гласачки ливчиња за секоја изборна единица. Сето тоа ќе влијае на непречената примена на НТГ.

Независно од тоа колкава е релативната комплексност на системот, важно е секој гласач во дадена изборна единица да го добие точното гласачко ливче или ливчиња. Тоа е исто како и кај изборите кои се спроведуваат со хартиени гласачки ливчиња, а клучна разлика е тоа што НТГ мора да бидат однапред програмирани за секој тип на гласачко ливче за секои избори. Вчитувањето на гласачкото ливче може да се изврши на разни технички начини и тоа да се прави централно или на некое пониско ниво. Важен аспект е што вчитувањето податоци вклучува и одредени компјутерски безбедносни ризици и тоа треба да се прави согласно претходно утврден протокол кој е достапен за набљудувачите.

Покрај безбедноста на системот, на изработката на гласачкото ливче влијае и тоа каков тип гласачко ливче е потребен. За разлика од хартиените гласачки ливчиња, каде нема ограничувања во однос на големината, димензиите на компјутерскиот екран го ограничуваат бројот на опции кои може да бидат прикажани едновременно.

Овие две теми се подетално разработени во следниот дел.

Можни прашања:

- ➔ Со колкав опсег се користат НТГ на изборите? Доколку НТГ се користат на гласачките места, колкав процент од гласачките места ќе користат НТГ, а колкав процент ќе користат хартиени гласачки ливчиња (или двете)?
- ➔ Дали гласачите на гласачките места кои користат уреди на НТГ ќе можат да гласаат со хартиено гласачко ливче, доколку го претпочитаат тој метод?
- ➔ Доколку се користи гласање преку интернет или други технологии за електронско гласање на далечина, колкав процент од гласачите ќе имаат пристап до оваа технологија? Дали таквата употреба е ограничена на одреден географски регион или група на гласачи (на пример, национални малцинства или лица со попреченост)?
- ➔ Дали законот предвидува начин за целосна потврда дека резултатите го одразуваат автентичниот избор на гласачите?

3.4 Политички партии, граѓанско општество и медиуми

Ставовите на политичките партии за воведување на НТГ се важен показател за довербата кај јавноста. Во идеални услови, МНИ треба да ги дознае ставовите на сите политички партии кои се натпреваруваат на изборите, но кога тоа не е можно поради големиот број на партии, МНИ треба да дискутира за прашања поврзани со НТГ, особено со партиите кои се застапени во парламентот или поголемите партии во владата и опозицијата. За да се разбере целосниот контекст важно е да се знаат причините за и против електронското гласање. Исто така, партиите треба да се прашаат какви чекори, доколку има, се преземени од страна на изборната администрација или другите органи како одговор на нивните забелешки. Исто, треба да се дискутира за довербата на партиите во професионалниот капацитет и објективноста на изборната администрација – која може да биде различна од онаа поврзана со НТГ.

Групите од граѓанското општество се уште еден извор на информации за МНИ. Групите на домашни набљудувачи може да го набљудуваат користењето на НТГ и може да искажуваат јавни ставови во тој поглед. Во некои земји, помали групи на академици или компјутерски експерти може да бидат активни по ова прашање, а МНИ треба да ги слушне и нивните гледишта. Кога тоа не е случај, МНИ треба да се обиде да разговара со релевантни експерти за информатичка технологија, бидејќи често тоа ќе биде корисно за да се добие увид за заднината на воведувањето на системот, вклучените добавувачи и компјутерската писменост на јавноста.

МНИ треба да го оцени степенот до кој политичките партии и групи од граѓанското општество ја набљудуваат примената на НТГ. Кога се забележува нивна неактивност, тоа може да биде знак за постоење на целосна доверба, но може и да се должи на одредени ограничувања за набљудување или отсуство на експертиза. МНИ треба да праша дали партиите, домашните набљудувачи или други побарале пристап за некои аспекти од процесот и, доколку да, какви проверки можеле да направат и какви информации не успеале да обезбедат, доколку постојат такви информации. МНИ треба исто така да утврди дали тие групи се во можност да добијат пристап до сите побарани документи, вклучувајќи ја и документацијата за системот, извештаите за сертификација и изворниот код.

Понатаму, корисно е да се следи дали употребата на НТГ е вклучена во кампањата, и до кој степен се водат јавни дебати за темата. Преку следење на медиумите, МНИ може да обезбеди статистички податоци за тоа како разни медиуми го покриваат тоа прашање, како и за обемот на материјал наменет за едукација на гласачите во медиумите, како и пренесувањето на тој материјал од страна на медиумите.

Друго релевантно прашање е и степенот на пристап до и користењето интернет во земјата. Важно прашање во овој контекст е и степенот до кој постои слободен пристап до интернет. Кога постои цензура на политички информации или е оневозможен пристапот до одредени интернет страници, се врши влијание на перцепцијата на јавноста за примената на компјутерска технологија во изборниот процес.

Можни прашања:

- Кои се ставовите на политичките партии во однос на воведувањето и употребата на НТГ? Дали има политички партии кои се противат на воведувањето? Доколку да, дали тие сè уште го имаат истиот став? Кои причини ги наведуваат за таквото противење? Дали употребата на НТГ е вклучено во кампањата?
- Во колкава мерка се запознаени политичките партии и кандидатите со НТГ?
- Кои се ставовите на домашните организации за набљудување?
- Дали политичките партии, кандидатите и домашните групи набљудувачи следат некои аспекти на НТГ?
 - Доколку не, зошто?
 - Доколку да, што откриле?
 - Дали немале пристап до одредени аспекти на процесот или документи?
- Какви се ставовите на експертите за информатичката технологија и на академиците?
- До колкав степен се води јавна дебата во однос на прашањата поврзани со НТГ? До кој степен таквите дебати се застапени во медиумите?

Изборен службеник покажува технологија за скенирање гласачки ливчиња во Руската Федерација, 2011.

4

Оценка на новите технологии на гласање: работата на аналитичарот за НТГ

Главна улога на аналитичарот за НТГ во рамки на МНИ е да даде оценка на примената на НТГ на избори. Покрај соработката со другите членови на главниот тим за оценка на контекстот, аналитичарот ќе посвети посебно внимание на одреден број аспекти на НТГ за кои е неопходна техничка експертиза во областа на информатичката технологија и компјутерската безбедност.

4.1 Набавка на НТГ

Едно прашање кое аналитичарот за НТГ треба да го разгледа е начинот на кој била извршена набавка на технологијата. Иако МНИ не утврдува дали бил избран „најдобриот“ систем, процесот преку кој бил избран одреден систем може да даде многу важни информации.

Системите за НТГ се набавуваат на разни начини во земјите членки на ОБСЕ. Постојат случаи каде надлежните органи самостојно ја развиле технологијата, и често во соработка со приватна или државна компанија. Во други случаи, надлежните органи купуваат или изнајмуваат веќе постоечки системи од специјализирани приватни добавувачи. Без оглед на изворот, треба да се земат предвид и заднината и искуството на добавувачот или лицето кое го развило системот. Ако добавувачот има мало искуство со НТГ или ако претходните искуства покажале сериозни недостатоци во технологијата или нејзината примена, тоа е причина за загриженост. Поврзаноста на добавувачот со некоја политичка партија или државен функционер, или други фактори кои би можеле да фрлат сомнеж врз перцепцијата за добавувачот како неутрален понудувач, може исто така да укажат на нерегуларности во процесот на набавка.

Друг важен фактор кој треба да се разгледа е целосната транспарентност на процесот на селекција. Критериумите кои се користат за избор на одреден тип на систем треба да бидат однапред јасно утврдени и јавно достапни. Тука спаѓаат не само техничките критериуми, туку и критериумите за купување и набавка. МНИ треба да се обиде да утврди дали постоел отворен, конкурентен процес на давање понуди врз основа на претходно утврдени и јавно достапни критериуми. Кога тоа не е така, или кога има индикации дека критериумите биле „скроени“ за одреден добавувач, МНИ треба тоа да го земе предвид.

Можни прашања:

- ➔ Кој е производител на НТГ?
- ➔ Во чија сопственост се НТГ? За колкав период е склучен договорот помеѓу изборниот орган и добавувачот? Дали договорот содржи надоместок за безбедност и одржување или трошоци за складирање на податоци заради кои се создаваат големи трошоци на долг рок? Кој е одговорен да постапува кога има инциденти на денот на изборите, изборниот орган или добавувачот?
- ➔ Покрај исполнувањето на техничките барања и условите за набавка, дали избраниот добавувач има претходно искуство со електронски системи кои се користат за избори? Дали таквото претходно искуство е оценето како позитивно или негативно?
- ➔ Дали добавувачот или субјектот кој го изработил системот има врски со одредени политички партии, кандидати, политички лица или државни функционери? Доколку да, дали соговорниците искажуваат загриженост за таквите врски?
- ➔ Кога сите етапи и фази на процесот ќе се согледаат како целина, дали процесот бил транспарентен и предмет на јавна критика?
- ➔ Дали процесот на селекција бил отворен за сите добавувачи да добијат можност да учествуваат, или се чини дека процесот бил „скроен“ за конкретен добавувач?

4.2 Улогата на изборната администрација во употребата на НТГ

Анализата на тоа дали изборниот орган има целосна контрола врз имплементацијата и управувањето со системот на НТГ е важен аспект за МНИ. Со оглед на тоа што НТГ се меѓусебно поврзани со неколку аспекти од изборниот процес – вклучувајќи не само гласање, туку и регистрација на партии и кандидати, сумирање на резултати, регистрација на гласачи и водење на избирачкиот список и информациите – изборната администрација треба да смета дека НТГ се интегрален дел од изборниот процес, а не само карактеристика која треба да се делегира на технички лица и други институции.

МНИ треба да идентификува кои органи на изборната администрација се одговорни за носење прописи за НТГ, за програмирање и функционирање на системот, и за вршење надзор на интегритетот на изборите.

Во некои изборни системи, сите задачи може да потпаѓаат под еден хиерархиски систем каде има еден главен орган, како што е централната изборна комисија. Во други системи, овие задачи може да бидат поделени на децентрализиран начин, каде еден орган (на пример, министерство во владата) ќе има надлежност да носи прописи, локалните власти ќе имаат надлежност за распределување и ставање во функција на системот, а трето тело ќе има надлежност да гарантира дека имплементацијата на НТГ е во согласност со закон. Иако оваа структура може да е идентична со структурата која се применува за избори со хартиени гласачки ливчиња, сепак може да постојат важни разлики кои треба да се согледаат при примена на НТГ.

Исто така, МНИ треба да ги идентификува структурите, како што се одделенија или единици во рамките на секој орган на изборната администрација кои ја имаат главната надлежност поврзана со НТГ и опсегот на таквата надлежност. Би било корисно да се утврди дали тие структури се посветени само на НТГ или се занимаваат и со други прашања, како што е избирачкиот список, подготовка на материјали за едукација на гласачите или управување со ИТ за органот за спроведување на изборите. Доколку таквите структури не се определени за одредена намена постои можност за нивна преоптовареност доколку ја преземат дополнителната улога на управување со НТГ.

4.2.1 Преструктурирање на процесот на гласање

Соодветното планирање е предуслов за успешно спроведување на избори, особено при примена на НТГ. Покрај техничките спецификации за технологијата, изборната администрација треба да разгледа како ќе се преструктурира процесот на гласање за да експлицитно се земе предвид примената на НТГ како суштински елемент, особено кога тоа се прави по прв пат. Потреба од измени може да има во процедурите за предвремено гласање, печатење на материјалите за гласачите, поставување на гласачките кабини, идентификување на гласачите и други елементи. Доколку не се прегледа и преструктурира управувањето со процесот на гласање, тоа може да има непредвидени последици по изборниот процес. На пример, може да дојде до премногу чекање поради недоволен број на уреди за НТГ или гласачи на кои им е потребно повеќе од предвиденото време за да гласаат на уредите. Проблеми со избирачките списоци или збунетост кај гласачите во однос на местото на гласање може да произлезат и од консолидирањето на гласачките места поради ограничениот број на електронски уреди за гласање.

4.2.2 Повеќекратни канали на гласање: Интеграција на процесите на електронско гласање и гласање со хартиени гласачки ливчиња

Севкупниот процес на гласање може дополнително да се усложни кога НТГ се користат паралелно со системите на гласање со хартиени гласачки ливчиња, што претставува честа појава. Со примена на повеќе методи (или „канални“) на гласање се врши одредено влијание врз набавката и дистрибуцијата на изборните материјали, управувањето со избирачкиот список, упатствата за членовите на изборните органи, обуките, едукацијата на гласачите и сумирањето на резултатите.

МНИ ќе треба да провери дали достапноста на повеќекратните канали е причина за лишување од правото на глас на одредени гласачи, дали се дозволува гласачот да гласа повеќе од еднаш и дали гласачите се принудени да користат електронски систем против нивната волја. За тоа е неопходно да се воспостави комуникација помеѓу каналите. На пример, системот треба да го спречи гласачот да гласа и по електронски пат, и со хартиено гласачко ливче. Во системи каде гласањето со гласачко ливче законски го поништува и заменува гласот даден преку интернет, МНИ треба да провери дали поништувањето на електронските гласови или дуплираните електронските гласови е соодветно направено и пред броењето на гласовите. Тоа треба да се направи на начин на кој содржината на гласот не може да се поврзе со одреден гласач. Доколку таквиот механизам се применува на денот на изборите, набљудувачите треба особено внимателно да направат проценка.

Во однос на сумирањето и објавувањето на резултатите од изборите на кои се користат повеќекратни канали за гласање, МНИ мора да го идентификува начинот на кој резултатите ќе се пренесуваат во хартиениот систем и во системот на НТГ, како и начинот на кој ќе се направи збир на повеќе групи на податоци. Доколку податоците од процесите во кои се користат НТГ и хартиени ливчиња се пренесуваат со примена на различни методи, тоа значи дека во даден момент ќе има потреба да се направи збир на таквите податоци.

За да постои транспарентност во сумирањето на резултатите, важно е да им се даде можност на политичките партии, кандидатите и набљудувачите да потврдат кај повисоките изборни органи дека резултатите од гласачките места се точно сумирани. Тоа значи дека системот на сумирање треба да содржи јасни, детални информации кои се лесно и јавно достапни. Сложеноста на повеќекратните системи или задоцнетото известување на резултатите при нивната примена не треба да се користи како изговор кога дадените информации се неадекватни.

4.2.3 Надзор

Откако ќе се идентификува структурата за управување при примена на НТГ, МНИ треба да согледа како во пракса се управува со и се врши надзор над технологијата. Улогите и одговорностите на секое ниво на изборната администрација треба да бидат јасно определени за сите членови на изборните органи, а МНИ треба да потврди дали на секое ниво навремено се добиваат потребните материјали, инструкции, обука и финансиски ресурси. Исто така, МНИ треба да провери колкав е внатрешниот капацитет за управување со НТГ и/или дали постојат ефективни механизми за надзор да се осигури дека секој орган за спроведување на изборите ќе ги исполнува соодветно своите одговорности.

Покрај тоа, треба да се оцени степенот до кој службениците на изборната администрација ја разбираат технологијата која се користи и потенцијалните ризици. Доколку службениците сметаат дека прашањата кои се однесуваат на НТГ се примарно од техничка природа и од таа причина треба да им бидат препуштени на техничките експерти, тогаш може да се и помалку подготвени да обезбедат соодветен надзор или да преземат корективни мерки доколку се јават проблеми. МНИ треба да се обиде да идентификува што ги загрижува изборните службеници во врска со НТГ или со управувањето со нив.

4.2.4 Управување со ризик

Изборната администрација може да планира неочекувани проблеми, па дури и пропуст во функционирањето на системот на НТГ, независно дали поради технолошки или човечки фактори. МНИ треба да оцени какви резервни планови има подготвено изборната администрација во однос на можен пропуст во функционирањето на системот на денот на изборите. Тука спаѓаат мерки за чување и враќање на електронски податоци во случај на физички дефект, како што е прекин на струја; за идентификување на лицето одговорно за решавање на проблемот и максималното време на одговор; подготовка на прирачник кој ќе им помогне на членовите на избирачкиот орган на гласачкото место да се реши проблемот; и давање можност на гласачите да гласаат дури и ако не може да се воспостави нормално функционирање на системот. Кога гласањето се одвива преку интернет, периодот за гласање може да биде прекинат на неколку дена пред денот на изборите за да им се даде можност на гласачите да гласаат со хартиено гласачко ливче, доколку во текот на тој период се забележани поголеми проблеми.

4.2.5 Улога на добавувачите

За МНИ е важно да ги разбере односите кои изборната администрација ги има воспоставено со добавувачи или други надворешни компании. Иако добавувачите често имаат улога да ги одржуваат и ажурираат НТГ, што се должи на нивните технички познавања, изборните службеници се одговорни за спроведување на изборите и тие треба да преземат целосна надлежност, надзор и одговорност за техничките лица. Кога тие во голема мерка се потпираат на добавувачите, и кога тоа е само привремено или поради правата на интелектуална сопственост врз употребените производи и софтвер, набљудувачите треба дополнително да истражуваат за да оценат дали таквата зависност во основа предизвикала промена во способноста на изборната администрација соодветно да го контролира спроведувањето на изборниот процес. Сето она кое укажува дека добавувачите, а не изборните службеници, имаат контрола врз процесот претставува причина за загриженост, бидејќи на тој начин може да се загрози непристрасноста и независноста на изборната администрација.

МНИ треба да провери дали основните елементи на изборниот процес се дадени на управување на добавувачите и продавачите, и кои се обврските и одговорноста на продавачите и добавувачите. Добавувачот треба да има одговорност континуирано да го одржува и сервисира системот. Тоа вклучува постапување по грешки во дизајнот, дефекти или други проблеми со НТГ. Треба јасно да се укаже дека добавувачите имаат улога да даваат поддршка при спроведување на уредни и демократски избори. Тие не треба да бидат замена за релевантните функции на изборната администрација, која треба да задржи целосна контрола над изборниот процес.

4.2.6 Обука на изборни службеници

Како и кај изборните системи кои користат хартиени гласачки ливчиња, обуката на изборните службеници има клучно значење за примената на НТГ на начин кој е доследен на правните и демократските принципи. Заради комплексноста и предизвиците поврзани со примената на НТГ, сосема е веројатно е дека ќе има потреба од опсежна обука за изборните службеници. Членовите на комисиите мора да имаат основно познавање за начинот на кој функционираат НТГ за да можат да одговорат на помали и посериозни технички проблеми, да ја објаснат технологијата и да одговорат на прашања за примената, да ги информираат гласачите и, последно но не и помалку важно, да помогнат гласачите да стекнат доверба во системот.

МНИ треба да ја оцени севкупната ефективност на обуката, до најголем можен степен. Плановите за обука треба да ја отсликаат временската рамка и потребниот буџет за поопсежни обуки, а методологијата треба да ги опфати не само законските барања и процедури, туку и како да се постапи доколку се јават проблеми. МНИ треба да направи обид да ги следи и обуките за изборните службеници и да направи преглед на материјалите за обука. Така може подобро да се разбере процесот на електронско гласање и може да биде особено корисно за информирање на КН-и. Преку следење на обуките и преглед на материјалите за обука може да се откријат недостатоци во обуката, кои би биле и потенцијални проблеми на денот на изборите и за кои набљудувачите треба да бидат запознаени.

4.2.7 Едукација на гласачите

На гласачите треба да им се овозможи слобода во изборот и да гласаат без помош. Затоа, едукацијата на гласачите се смета за клучна во спроведувањето и примената на НТГ. МНИ треба да оцени до колкав степен и колку целосни информации за системот се ставени на располагање на јавноста, особено кога се воведува нов систем или кога се прават значителни измени на постоечкиот систем. Покрај тоа, едукацијата на гласачите треба да овозможи избалансиран увид во придобивките и предизвиците од електронското гласање или, кога и двата канали на гласање се достапни, по пат на хартиени гласачки ливчиња. Посебно внимание треба да се посвети на расположливоста на материјалите за едукација и на јазиците на малцинствата.

Деталните информации за процедурите на гласање треба да бидат достапни пред денот на изборите, преку различни медиуми. Исто така, тие информации треба да бидат достапни на гласачките места на денот на изборите (доколку се релевантни). Покрај информациите за начинот на користење на НТГ, гласачите треба да добијат информации и за севкупното функционирање на системот, како се гарантира тајноста на гласот и како може веродостојно да се потврдат резултатите. Бидејќи гласачите најчесто први ќе воочат проблем со одреден уред, материјалите за едукација на гласачите треба да содржат информации како да се справат со потенцијални проблеми (вообичаено, најсоодветно е да се информира одговорното лице на избирачкото место).

Во идеални услови, на гласачите не треба да им биде прва прилика да го користат системот за гласање на денот на изборите. Покрај приодот за постепено воведувањето на НТГ, ефективен начин за едукација на гласачите е практично тестирање од страна на граѓаните пред денот на изборите или симулација на избори.

Можни прашања:

- Кои од чекорите на изборниот процес се поддржани по електронски пат? Покрај новите технологии кои се користат за процесите на гласање и броење, кои системи на ИКТ се користат за управување со изборниот процес? На кој начин се стандардизирани и тествирани интерфејсите помеѓу овие системи?
- Доколку се користат повеќе начини на гласање, дали изборната администрација ги има земено предвид различните аспекти на овие канали во однос на дистрибуција на материјали, инструкции за изборните службеници и изборните рокови?
- Како се управува со гласачкиот список? Дали постојат мерки за да се спречи еден гласач да гласа повеќе пати преку различни канали на гласање?
- Како ќе се сумираат резултатите од хартиените и електронските гласачки ливчиња? Дали политичките партии, кандидатите и набљудувачите имаат пристап до резултатите во секоја етапа од процесот на броење и сумирање? Дали се објавуваат детални и целосни резултати?
- Дали примената на НТГ е сразмерна во однос на нејзината додадена вредност на севкупниот изборен процес? Дали имало образложение во студијата за остварливост пред да се донесе одлуката?
- Кои мерки постојат за да се гарантира тајноста на гласот?
- На кој начин со НТГ се надминуваат ситуации кога кандидат се одјавува или се повлекува од изборите?
- Во случај на гласање преку интернет, колку гласачи учествуваат надвор од земјата (вклучувајќи и регистрација, прием на акредитиви за гласање, итн.)?
- Како е структурирано управувањето со НТГ во рамки на изборната администрација? Дали има јасно дефинирани улоги и одговорности? Дали изборната администрација има посебни одделенија или единици за работа на НТГ? Како функционира управувањето со НТГ во пракса?
- Во која мера изборните службеници ги разбираат НТГ, во пракса и општо? До кој степен се тие вклучени во надзорот врз примената на НТГ? Дали имаат причини за загриженост во однос на примената на НТГ на изборите?
- Во колкава мера изборната администрација го има сеопфатно испланирано воведувањето и примената на НТГ? Дали на изборните службеници им биле дадени информации, материјали и финансиски ресурси доволно однапред за да можат соодветно да управуваат со системот? Дали постојат резервни планови во случај на можен дефект на технологијата или за проблеми при распределбата и примената на НТГ?
- До колкав степен е вклучен добавувачот (или друга надворешна организација) во управувањето со НТГ? Дали таквата вклученост ја загрозува непристрасноста или независноста на изборната администрација? Кои се одредбите за отчетност на добавувачите?

<p>➤ Кои се законските или договорните одредби за одржување и ажурирање на НТГ? Каков е договорниот однос помеѓу изборната администрација и продавачите и добавувачите?</p>
<p>➤ Дали обуката ефективно ги оспособува изборните службеници да ги водат изборните процедури? Дали обуката за работа со НТГ ја вклучува и нивната интеракција со останатите делови од изборниот процес?</p>
<p>➤ Како се едуцираат гласачите за НТГ? Дали едукативните материјали ги покриваат сите чекори од процесот на гласање? Дали на граѓаните им е достапно практично тестирање? Доколку да, до која мера постои добро разбирање кај гласачите за процесот на гласање? Дали се забележани проблеми?</p>
<p>➤ До која мера се застапени материјалите за едукација на гласачите во медиумите? Дали се тие достапни преку повеќе извори и низ целата земја?</p>
<p>➤ Колкав степен на компјутерска и интернет писменост постои во земјата?</p>
<p>➤ Кој е степенот на пенетрација на интернетот во земјата?</p>

4.3 Безбедност, тајност на гласот и интегритет на резултатите

Заштитата на тајноста на гласот и гарантирањето на интегритет на резултатите преку проверка мора да бидат дел од основната поставеност на системот на НТГ. Тие клучни принципи може да бидат сериозно нарушени поради технолошки или структурни недостатоци. Интегритетот на процесот е нарушен кога изборот на гласачот не се евидентира или брои соодветно. На пример, тоа е случај кога на неправилно калибриран уред со екран на допир се евидентира изборот на кандидатот А, а гласачот го допрел копчето за кандидатот Б, или ако изборот на гласачот не се евидентира соодветно на уредот за скенирање на гласачките ливчиња. Софтверските грешки поради кои погрешно се бројат или сумираат гласовите за кој било кандидат може да го нарушат интегритетот на резултатите.

Сепак, дури и при соодветен дизајн на основната архитектура на системот за заштита на тајноста и интегритетот на резултатите, НТГ и понатаму ќе подлежат на голем број потенцијални безбедносни ризици. Тие ризици може да се надворешни, како што е хакирање, или може да доаѓаат однатре, како што е манипулација од страна на изборните службеници, добавувачите или други технички лица. Иако постојат безбедносни ризици и кај традиционалните процеси на гласање со хартиени ливчиња, клучната разлика е што за да се детектираат или следат нападите врз НТГ неопходни се технички вештини и големи ресурси со кои не располага обичниот гласач. МНИ треба да провери дали НТГ и управувањето со нив вклучува цврсти безбедносни мерки против потенцијални закани и дали во законската рамка се предвидува преземање мерки против такви напади.

Во контекст на НТГ, хакирање значи секој нелегитимен влез во системот од страна на лице кое не е дел од процесот на управување. За системите на гласање со директно електронско евидентирање (ДЕЕ) и скенирање на гласачки ливчиња, треба да постојат заштитни механизми за да се спречи недозволено физичко подесување на уредите. МНИ треба да провери, на пример, дали има лесен пристап до УСБ портите или до други надворешни конекции. Покрај тоа, складирање и транспорт на уредите за НТГ треба да се врши на безбеден начин според дефинирани протоколи, а пристапот до уредите треба да се набљудува дури и кога тие не се користат, проследено со соодветна евиденција. Хакирање може да се случи и кога уредите се поврзани на интернет. МНИ треба да

провери дали уредите на НТГ имаат капацитет за далечински пристап и, доколку да, какви мерки постојат за спречување на недозволен пристап.

Кај НТГ каде се користи интернет за пренос на податоци, физичката заштита и функционирање на централните информатички системи е особено важно за да се избегнат поголеми пропусти, како што се губење на мал број на гласови или периоди на застој. Во идеални услови, тоа значи пресликана операција во два центри за податоци со контролиран пристап, кои се физички разделени од секој друг информатички систем кој функционира на истата локација.

Покрај физички упад, особена закана е и надворешното хакирање. МНИ мора да провери како системот спречува или детектира незаконски пристап, и треба да оцени колку се ефективни тие мерки. Кај системите за гласање преку интернет, МНИ мора да види како во системот се проверува идентитетот на гласачот и кои се потенцијалните закани за тоа. Покрај тоа, треба да се разгледа и севкупната заштита на информатичките системи од неовластен надворешен пристап преку користење на наменски врски за пренос, огнен ѕид и концепти на севкупна безбедност.

Друга потенцијална закана поврзана со НТГ е дека изборните службеници, добавувачите или техничарите можат да манипулираат со податоците. МНИ треба да провери какви процедури постојат за да се ограничи можноста одредено лице да го наруши системот. На пример, обврските во изборната администрација треба да бидат поделени со цел можностите за внатрешна манипулација да се сведат на минимум. За физички и електронски пристап до системот на НТГ треба да постојат строго регулирани пишани процедури. Секој таков пристап мора да може да се следи и да биде ограничен, а изборните службеници и добавувачите да имаат пристап само до деловите кои спаѓаат под нивната надлежност. МНИ треба да провери дали сензитивните операции ги врши повеќе од едно лице и дали се води писмена евиденција за сите извршени операции. Процедурите за безбедност мора да бидат ефективни и целосно да се спроведуваат, а за заштита од злоупотреба се сметаат само мерките за кои има доказ за оправданост, како што се безбедносни пломби со единствен број, безбедно поставување временски печат на документи и слични механизми со кои се потврдува автентичноста на процедурата.

Иако ваквите безбедносни мерки се неопходни, тие може да се недоволни за да се гарантира интегритетот на изборите или да се задржи довербата кај јавноста. За целосна гаранција на интегритетот на изборите потребни се соодветни мерки за верификација, особено ревизија на хартиената евиденција потврдена од гласачите.

Гласањето преку интернет има и дополнителни ризици. Нападот кој вклучува одбивање на пристап за корисниците (dDoS)²⁵ и слични напади може потенцијално да го спречат функционирањето на серверот за гласање преку интернет или да го направат системот непристапен за гласачите. Тие напади може да се откријат, но и да предизвикаат одложување на изборите. Затоа, МНИ треба да провери кои безбедносни мерки постојат за заштита на системите од такви напади.

25 dDoS напад е напад врз компјутерски систем или мрежа во која едноставно автоматизирано барање се повторува со висока зачестеност, со цел да се преоптоварат конекциите на системот или компјутерските капацитети.

Кај гласањето преку интернет, гласачите исто така може да бидат изложени на различни компјутерски закани. Тука спаѓа злонамерниот софтвер (малвер) кој е креиран за да го смени изборот на гласачот или да го идентификува гласачот, а кој гласачот ненамерно го инсталирал на својот компјутер, или пак лажни интернет страници кои се креирани за да го наведат гласачот да поверува дека гласал. Иако е тешко да се надминат ваквите закани поради особеностите на гласањето на далечина, сепак, МНИ треба да провери кои мерки се усвоени за да се обезбеди заштита.

Понатаму, со процедурите за гласање на далечина - преку интернет, но и гласањето со хартиени гласачки ливчиња по пошта – сепак се овозможува заплашување и принуда на гласачите и купување гласови, бидејќи изборната комисија не може да обезбеди ист степен на заштита на гласачот од несоодветно влијание како на гласачкото место. МНИ треба да провери дали постојат заштитни механизми со кои потенцијално би се намалил степенот на таквите влијанија. Кај гласањето преку интернет, постојат системи каде може повторно да се гласа повеќе пати од еднаш или да се откаже електронскиот глас со хартиено гласачко ливче пред денот на изборите, вклучително и на гласачкото место.

Можни прашања:

- ➡ Дали системот на НТГ содржи структурни елементи кои овозможуваат да се идентификува гласачот со неговиот/нејзиниот глас, или кои би дозволиле директно заплашување на гласач или влијание врз неговиот/нејзиниот избор?
- ➡ Кои заштитни механизми постојат за да се спречи хакирање? Ако има примена на НТГ на гласачките места, дали транспортот и складирањето на тие уреди се врши на безбеден начин? Дали постои протокол за ракување со уредите? Дали постои документација за тоа кој има пристап до уредите по нивната последна употреба? Кога е последен пат ажуриран софтверот и од кого?
- ➡ Дали уредите имаат лесно пристапни интерфејси, како што се УСБ порти? Доколку да, како се тие заштитени? Каков капацитет имаат уредите за прием на податоци од надворешни извори? Дали се тие пристапни преку интернет, или на безжичен начин? Доколку да, какви заштитни мерки постојат за да се осигура интегритетот на податоците?
- ➡ Доколку преносот на податоци за НТГ се врши преку интернет, какви мерки постојат за да се спречи или детектира надворешно хакирање за да се преземат или сменат податоци?
- ➡ Какви мерки постојат за да се спречи незаконска внатрешна манипулација на системот? Колкава е веројатноста дека тие се ефективни?
- ➡ Кај системот на гласање на далечина преку интернет, какви мерки постојат за да се идентификуваат, спречат и санкционираат dDos нападите или други, слични напади? Дали се преземени мерки во однос на безбедноста на надворешните компјутери кои гласачите ги користат за гласање? Како системот ги идентификува гласачите? На кој начин системот обезбедува дека гласачите нема да гласаат повеќе од еднаш?

- ☉ Дали постојат мерки кои им овозможуваат на гласачите да избегнат да им се врши влијание, како што е можност за промена на дадениот електронски глас или за откажување на електронски глас преку гласање со хартиено гласачко ливче? Дали тие мерки се ефективни?

4.4 Употребливост, дизајн на гласачко ливче, пристапност на гласачите и отпорност на системот

Изборите треба јасно да им обезбедат избор на гласачите и да ја гарантираат универзалноста на правото на глас, а истовремено и да воспостават баланс во однос на основните заштитни механизми за интегритет на изборите. Затоа, МНИ треба внимателно да разгледа до кој степен системот на НТГ е разбирлив и употреблив за гласачите. Притоа, главни аспекти кои треба да се оценат е дали технологијата е по мерка на корисниците, каков е дизајнот на гласачките ливчиња, како може НТГ да се оспособи за сите гласачи и каква е отпорноста на системот во однос на дефекти или грешки на гласачите. За да се оценат овие аспекти, МНИ треба да присуствува на јавно и затворено предизборно тестирање, да ги анализира материјалите за едукација на гласачите и да интервјуира релевантни чинители за да добие сознанија за вложените напори.

4.4.1 Употребливост

Системите на НТГ треба да бидат изработени на начин на кој ќе бидат разбирливи за гласачите и релативно лесни за употреба. Употребливоста на НТГ, во главни црти, е во корелација со севкупната компјутерска писменост во земјата, заложбите кои се направени за едукација на гласачите и можноста за јавно тестирање на уредите пред изборите. Исто така, постојат и многу фактори поврзани со самите уреди на НТГ кои треба да бидат земени предвид.

Физичкиот дизајн на НТГ треба да го олесни процесот на гласање. Гласачите не треба да имаат можност да го исклучат уредот или да постапат на начин кој ќе ги спречи да гласаат. Фактори кои треба да се земат предвид се и големината на екранот, јачината на светлина и читливоста на екранот. Доколку се користат екрани на допир, треба да се земе предвид и колку лесно може да се направи избор, како и секоја потенцијална преголема сензитивност на системот поради која погрешно би се евидентирал изборот на гласачот.

Како и кај физичкиот дизајн, МНИ треба да го разгледа и начинот на кој гласачите комуницираат со системите на НТГ. Гласачите треба да добиваат јасни повратни информации и насоки кога користат технологија. Гласачот треба да биде известен кога треба да се поднесе електронското гласачко ливче и треба да добие потврда дека гласот е даден и дека процесот на гласање е завршен. МНИ треба да провери дали НТГ јасно покажува што избрал гласачот пред да се поднесе гласот и дали на гласачот му е дозволено да ја поправи грешката. Доколку е потребно време за да се изврши евиденција или пренесување на гласот, НТГ треба да го извести гласачот за тоа, за да се избегне прекинување на процесот заради невнимание.

МНИ треба да провери на кој начин НТГ се справуваат со ненамерни грешки при гласањето – односно, кога гласачот не прави избор за одредена кандидатура или избира помалку од дозволиениот број опции. Во идеални услови, системот ќе го извести гласачот

за таквата грешка и ќе му даде можност да го промени својот претходен избор. Постои можност гласачот намерно да одлучи да не гласа за одредена кандидатура. Кај некои системи, експлицитно се дава можност за „празен глас“; ако не, одбивањето да направи избор за одредена кандидатура не треба да го спречи гласачот да го комплетира процесот на гласање. Меѓутоа, системот на НТГ треба да ги информира гласачите во случај кога се избрани повеќе опции од дозволеното, со што гласот станува неважечки, и тоа треба да биде на начин кој му дозволува на гласачот да ја согледа и да ја поправи грешката. МНИ, исто така, може да оцени дали во законот постојат одредби за намерно поништените електронски гласачки ливчиња и да ги идентификува причините за таквите одредби.

При употребата на НТГ, исто така, треба да се земе предвид и времето кое му е потребно на гласачот да го заврши процесот, заедно со вкупниот број на гласови на гласачкото место. Треба да има доволен број на достапни уреди со цел гласачите да не се соочат со неразумно време на чекање.

Релативно честа појава е гласачите да го прекинат процесот на гласање пред конечно да го поднесат своето електронско гласачко ливче, особено кога НТГ се воведуваат за прв пат. Тоа може да биде ненамерно, бидејќи гласачот погрешно смета дека гласањето е завршено, или намерно, бидејќи честопати гласачот не го разбира системот и не сака да побара помош. МНИ треба да провери како се постапува во такви случаи: дали завршениот процес на гласање е соодветно означен на уредот, дали уредот се ресетира по одредено време, или ќе има потреба од интервенција на изборен службеник. Ако е потребна интервенција на изборен службеник, правилата треба да бидат јасно дефинирани однапред, како и начинот на кој ќе се избере службеникот кој ќе интервенира. МНИ може да се обиде да одреди колку често доаѓа до прекин на процесот на гласање за време на изборите, иако изборните службеници може да не располагаат со такви податоци.

4.4.2 Дизајн на гласачкото ливче

Како и кај хартиените гласачки ливчиња, дизајнот на гласачкото ливче има клучно значење и за НТГ, а кога дизајнот е проблематичен може да се создаде збунетост кај гласачите или пристрасност во корист на одредена партија или кандидат. Дизајнот на гласачкото ливче делумно го одредува регистрацијата на кандидатите, која во некои случаи може да заврши само неколку дена пред изборите. Откако изборната администрација ќе го утврди форматот на електронското гласачко ливче, МНИ треба да оцени дали гласачите наидуваат на тешкотии поради форматот на гласачкото ливче.

Истите принципи кои важат за дизајн на хартиени гласачки ливчиња, во главни црти, важат и за електронските гласачки ливчиња. МНИ треба да провери дали кандидатите и партиите се правично застапени на гласачкото ливче и дали се содржани сите информации предвидени со закон. Сите кандидати или партии кои се натпреваруваат на изборите треба да добијат еднаков простор на електронското гласачко ливче и сите опции треба истовремено да се гледаат на ливчето пред да се даде гласот. Гласачките ливчиња кои излегуваат од рамките на екранот, кај кои гласачот треба да го излизга екранот или да го смени екранот за да ги види сите опции, имаат потенцијал да предизвикаат збунетост кај гласачите или пристрасност во корист на одредени кандидати кои се поставени на почетокот на листата.

4.4.3 Пристапност на гласачите

Една од предностите на НТГ е дека може да се обезбеди поголема пристапност на гласачите, особено за гласачите со посебни потреби. Системот треба да биде поставен на начин кој ќе им овозможи на гласачите со попреченост колку што е можно повеќе да гласаат без помош. Треба да се разгледа и можноста за користење на НТГ на јазиците на малцинствата. Кога постои можност да се гласа на малцински јазик, МНИ треба да потврди дали гласачкото ливче на малцински јазик ги содржи истите информации и има ист формат како и ливчето на јазикот на мнозинската заедница.

Сите посебни модалитети, како што се аудио гласачки ливчиња за гласачите со оштетен вид или користење на гласачки ливчиња на малцински јазик не смее да се со потенцијал за загрозување на тајноста на гласањето. Тоа значи дека содржината на гласот треба да биде електронски евидентирана независно од употребениот метод за „означување“ на гласачкото ливче.

4.4.4 Сигурност

Уредите на НТГ мора да бидат функционални во текот на целиот избран процес. Иако може да се очекува одреден степен на нефункционалност, МНИ треба да набљудува дали постојат ситуации во кои има долготрајни дефекти, прекини на електричната енергија, долготраен процес на поставување и други технички проблеми кои ги спречуваат гласачите да го дадат својот глас, ги обесхрабруваат од гласање или поради кои се губат гласовите кои веќе биле дадени.

Затоа, МНИ треба да разгледа како е заштитен уредот за гласање од предвидливи дефекти, дали едноставните проблеми може лесно да се поправат од страна на изборните службеници и дали службениците се соодветно обучени за да се справат со настанатите проблеми.

Кај гласањето преку интернет, каде проблеми со серверот или други системски дефекти би спречиле огромен број граѓани да гласаат, МНИ треба да утврди кои мерки се воспоставени за да се гарантира достапноста и употребливоста на системот во таквите случаи, вклучувајќи и за гласачите со попреченост.

Кога се користат технологии за електронско гласање, изборните органи често користат информатички системи за управување со процесот. МНИ треба да одреди какви системи постојат и која е нивната примена. Интегрирањето на повеќе информатички системи може негативно да влијае на спроведувањето на процесите на електронско гласање. Проблеми може да се јават поради интерфејсот на два различни информатички системи. На пример, доколку системот на НТГ не ги чита соодветно податоците пренесени од софтверот за управување со изборите (каде се управува со податоците за кандидатот и се составуваат листите на гласачките ливчиња), може да се јават грешки во електронското гласачко ливче.

Во сите овие случаи, проблемите поврзани со НТГ најдобро ќе се надминат доколку претходно се изврши сеопфатно тестирање (види дел Тестирање подолу).

Можни прашања:

- ➔ Во целина, дали се НТГ по мерка на корисниците? Колку лесно може да се користи системот и колку лесно можат гласачите да научат како да го користат системот? Доколку се спроведени тестови за употребливост, кои се поголемите детектирани проблеми и како се надминати?
- ➔ Дали физичкиот дизајн на НТГ се смета за погоден за гласање? Доколку НТГ се користат на гласачките места, дали е инсталиран доволен број уреди во однос на бројот на гласачите и очекуваното време за гласање по гласач?
- ➔ Дали НТГ даваат јасни повратни информации и насоки кога гласачот е во интеракција со системот? Дали се прикажува каков избор е направен и дали гласачот има можност да направи измени? Дали се прикажува кога треба да се даде гласот и дали се потврдува дека гласот е даден?
- ➔ Како НТГ се справуваат со погрешно означени гласачки ливчиња, односно кога гласачот избира помал број опции од дозволеното, кога избира поголем број опции од дозволеното, и кога го прекинува процесот на гласање? Дали се дозволени празни или неважечки гласачки ливчиња?
- ➔ Дали сите кандидати се подеднакво застапени на гласачкото ливче? Дали гласачите треба да го излизгаат или зголемат екранот за да ги видат опциите за сите кандидати? Дали гласачкото ливче ги содржи сите информации пропишани со закон?
- ➔ Какви можности се обезбедени за да се зголеми пристапот за гласачите со попреченост? Дали се користат јазиците на малцинствата? Дали НТГ ја гарантираат тајноста на гласањето за гласачите кои користат специјални модалитети?
- ➔ На кој начин е обезбедена заштита на НТГ од физички дефекти или други проблеми, како што е прекин на напојување со електрична енергија?
- ➔ Дали изборните службеници можат да се справат со едноставни проблеми? Доколку да, како е тоа уредено? Дали изборните службеници имаат добиено соодветна обука да постапуваат при појава на проблеми?
- ➔ Каков тип на информатички системи користи изборната администрација? Дали се компатибилни различните софтвери кои се користат за управување со изборниот процес и за функционирање на НТГ? Дали се спроведени тестови за да се обезбеди непречен пренос на податоци кога постојат интерфејси помеѓу различни софтвери?

4.5 Јавно тестирање

Јавното тестирање е процес на проверка на функционалноста на даден систем на НТГ без да се има познавање на внатрешниот дизајн или логика. Тоа е важен дел од имплементацијата на НТГ. Меѓутоа, колку ќе биде корисно таквото тестирање зависи од типот на тестирање, кој го спроведува и колкав пристап им е даден на партиите и граѓаните. Технологијата треба темелно да се тестира пред денот на изборите, но треба да направи тестирање и за интеракцијата на гласачите, изборните службеници и набљудувачите со технологијата.

Бидејќи поголем дел од тестирањето се случува пред да пристигне МНИ, МНИ треба да ги провери документите за тестирања кои веќе биле спроведени. Друг важен извор на информации е да се водат разговори со лицата вклучени во тестирањето. Тоа може да бидат надлежните за тестирањето, добавувачите, агенциите за сертификарање и изборната администрација, како и надворешни групи, како што се академски институции, домашни групи набљудувачи, кандидати или политички партии на кои им било дозволено да ги тестираат НТГ. МНИ може во најмала мера да провери дали резултатите од тестирањето им биле ставени на располагање на тие групи и како тие ги оцениле резултатите.

МНИ треба да провери дали е спроведено лабораториско тестирање на хардверот и софтверот за да утврди дали системот или компонентите на системот ги исполнуваат критериумите на дизајнот, и дали сите делови од системот функционираат заеднички на начин на кој се поставени. Тоа значи сеопфатно тестирање на целиот процес, како и тестирање на поединечни компоненти. МНИ треба да провери дали критериумите за тестирање се релевантни и целосни. Изборната администрација мора исто така да обезбеди дека постои комплетна документација како доказ дека системот е соодветно тестиран. Користењето на систем на НТГ кој не бил во целосно тестиран или за кој не постои комплетна документација од тестирањето, создава ризик да се загрози изборниот процес.

МНИ треба да согледа дали тестирањето било соодветно спроведено. Тоа е особено важно во однос на безбедносните мерки. На пример, иако софтверските тестови може да се спроведат на претходно одреден начин, тестирањето на софтверот може значително да се зајакне преку акузаторно тестирање, каде специјалисти прават обид да идентификуваат безбедносни слабости или други недостатоци без претходни подготовки. Слично, НТГ кои користат интернет треба да подлежат на тестирање кое вклучува заштита од dDoS напади. Тестирањето секогаш треба да се врши по инсталирањето на ажуриран или нов софтвер.

Покрај тоа, МНИ треба да провери какви планови постојат кога тестирањето е неуспешно. Планот треба да содржи дали се прави разлика помеѓу мали и големи грешки, како и кога се ажурира софтверот, дали и кога се планира повторено тестирање, и дали тестирањето е направено доволно време пред имплементацијата во реално време.

МНИ треба да утврди до кој степен системот на НТГ бил тестиран меѓу јавноста и изборните службеници. Тестирањето е неопходно за да се провери употребливоста и отпорноста на системот, дизајнот на гласачкото ливче, и дали гласачите се доволно обучени и едуцирани. Јавното тестирање треба да содржи собирање податоци за употребата, идентификувањето на проблеми и предлагањето на потребни модификации како одговор на суштински проблеми кои се утврдени преку тестирањето. Кога недостасуваат тие елементи значи дека тестирањето не било спроведено во вистинска смисла на зборот, туку се однесувало на едукација на гласачите и давање публицитет.

Важно е да се истакне дека МНИ не треба да биде вклучена во тестирање на системи и уреди. Исто така, треба да се истакне дека тестирањето никогаш не е гаранција за целосна безбедност на системот и дека ќе функционира правилно на денот на изборите.

Можни прашања:

- ➔ Дали изборната администрација обезбедила комплетно тестирање на системот на НТГ пред да се стави во употреба? Дали е спроведено сеопфатно тестирање, вклучувајќи и на преносот на податоци помеѓу повеќе информатички системи, или пак само поединечни компоненти се тестирани?
- ➔ Дали на МНИ ѝ е достапна комплетна документација за тестирањето? Дали документацијата им е достапна на политичките партии, граѓанското општество и други? Каква е нивната оценка?
- ➔ Колку ригорозно било тестирањето? Дали софтверот бил подложен на акузаторно тестирање? Дали е спроведено тестирање откако биле инсталирани ажурирани или нови системски компоненти?
- ➔ Дали официјалното тестирање било набљудувано од надворешни групи? Дали некоја од надворешните групи добила можност да спроведе сопствено тестирање? Доколку да, под кои услови?
- ➔ Дали системот на НТГ бил тестиран во јавноста? Во колкав степен било спроведено тоа тестирање? Дали тоа тестирање било спроведено на симулирани избори или на задолжителни избори? Дали се идентификувани проблеми при тестирањето? Доколку да, како се постапило по истите?

4.6 Оценка и сертификација

Сертификацијата е систематски процес кој овозможува да се оцени дали даден систем на НТГ ги задоволува претходно усвоените стандарди и законски барања. Процесот на сертификација може да вклучува хардвер и софтвер, но и оперативни системи, процеси на управување и персонал. МНИ нема задача да сертифицира одредена НТГ. Јавната администрација во земјата има одговорност да обезбеди соодветна сертификација на системот на НТГ пред да се употреби системот за избори. Меѓутоа, МНИ треба да го оцени процесот на сертификација кој се користел. Притоа, МНИ треба да ги прегледа сите релевантни документи за сертификација и да ги дознае ставовите на заинтересираните страни, домашните набљудувачи, академската заедница и другите технички експерти.

Условите и критериумите за сертификација треба да се утврдени пред да се воведат НТГ, а не да се прилагодуваат по мерка на системот на НТГ. Тие услови треба да бидат јавни и во согласност со релевантните национални законски одредби и меѓународни стандарди. МНИ треба да се обиде да утврди каква е специфичноста на стандардите и до кој степенот телото за сертификација има простор да ја оцени сообразноста со тие услови. Со текот на времето, условите за сертификација може да застарат и поради промени во технологијата да настанат проблеми кои претходно не биле опфатени со тие стандарди. Затоа, ќе биде неопходно да се идентификуваат и потенцијалните празнини во условите за сертификација.

Бидејќи телото за сертификација е дел од самиот процес на сертификација, информациите за телото за сертификација се исто така релевантни за МНИ. За да се обезбеди добро осмислена сертификација, телото за сертификација треба да биде компетентно и независно од добавувачите и изборната администрација. За таа цел треба да се направи проценка. Притоа, МНИ треба да се обиде да го утврди претходното искуство на телото за сертификација, дали телото за сертификација е акредитирано, кој е изворот

на финансирање на процесот на сертификација и какви се ставовите на експертите, набљудувачите и политичките партии.

Исто така, треба да се разгледа начинот на кој телото за сертификација го спровело процесот на сертификација. МНИ треба внимателно да оцени дали е веродостојна сертификацијата или само е ставен „печат“ за да се даде одобрение. Потенцијални показатели за тоа се сите преземени чекори, вклучениот персонал и времето посветено на процесот на сертификација. Друг индикатор е дали надоместот кој му бил исплатен на телото за сертификација бил доволен за сеопфатен процес на сертификација. МНИ, исто така, треба да се обиде да утврди дали телото за сертификација имало целосен пристап до сите информации за системот и дали се задржани некои информации заради безбедноста или сопственоста. МНИ треба да провери дали телото за сертификација побарало од добавувачот или производителот да се модифицира хардверот или софтверот за да се задоволат стандардните за сертификација.

Доколку се извршени модификации на системот на НТГ по сертификацијата, МНИ треба да идентификува дали и за тие промени е извршена сертификација. Исто така, важно е дали постојат и какви се правилата за одземање на сертификацијата или за повторна сертификација.

Во земјите членки на ОБСЕ во кои се користи само еден вид на НТГ или пак земјата развила свој сопствен систем, често не постои тело за сертификација и не се спроведува независна и компетентна сертификација. Тоа треба да се забележи од страна на МНИ, а МНИ треба да ја запраша изборната администрација како се сигурни дека системот на НТГ правилно функционира.

Како и за резултатите од јавното тестирање, МНИ треба да провери дали конечните извештаи за сертификација и оценка им се достапни на академските институции, домашните групи набљудувачи, кандидатите или политичките партии, и какви се нивните ставови по тоа прашање.

Можни прашања:

- ☉ Кои се ставовите на изборната администрација, политичките кандидати, граѓанското општество, академиците и другите засегнати страни за процесот на сертификација?
- ☉ Дали стандардите за сертификација се утврдени пред набавката на НТГ, или се чини дека тие се скроени според веќе постоечки систем?
- ☉ Дали условите за сертификација се јавно достапни? Дали тие целосно се во согласност со законските одредби во однос на користењето на НТГ и изборните правила во целина? Дали критериумите се доволно конкретни?
- ☉ Дали постојат значителни недостатоци во условите за сертификација?
- ☉ Дали на МНИ ѝ е ставена на располагање целосната документација за оценка и сертификација? Дали таа документација им е достапна на политичките партии, граѓанското општество и други? Која е нивната оценка?

<p>➤ До кој степен се смета дека телото за сертификација е навистина независно? Дали е акредитирано? Како се финансира? Како на тоа гледаат соговорниците од земјата?</p>
<p>➤ До кој степен се смета дека процесот на сертификација бил веродостоен? Дали на телото за сертификација му биле достапни доволно ресурси, вклучувајќи и време? Дали имало целосен пристап до документацијата? Колкав надомест бил исплатен на телото за сертификација? Дали тој надомест бил доволен за да обезбеди веродостоен процес на сертификација?</p>
<p>➤ Дали телото за сертификација побарало да се направат модификации на НТГ за да се исполнат стандардите за сертификација?</p>
<p>➤ Дали се направени промени на хардверот и софтверот на системот по првичната сертификација? Доколку да, дали тие промени биле сертифицирани?</p>
<p>➤ Доколку не постои формален процес на сертификација, дали на изборната администрација, политичките партии и другите домашни соговорници им се на располагање други начини за да обезбедат правилно функционирање на системот на НТГ?</p>
<p>➤ Како може набљудувачите да потврдат дека системот кој се користи на изборите е всушност истиот систем кој бил независно проценет и сертифициран, на пример со дигитални потписи?²⁶</p>

4.7 Методи за верификација

Клучен аспект на системите на НТГ е можноста да се потврди дали за време на изборите технологијата функционираше според предвиденото. Особено што треба да постои можност да се потврди дека се почитувала тајноста на гласот и дека резултатите чесно го отсликуваат изборот на гласачите. Иако МНИ нема задача да спроведува верификација, сепак треба да може да оцени дали е можна целосна верификација, како и да го набљудува процесот на верификација.

Верификацијата може да се спроведе на различни начини, кои може различно да се комбинираат, зависно од технологијата која се користи. Набљудувачите треба да бидат свесни за ограничувањата на методите за верификација, а МНИ треба внимателно да разгледа како се врши верификацијата и дали постојат недостатоци во процесот на верификација кои би спречиле откривање на злоупотреби или грешки. Процедурите за гласање и броене кои зависат единствено од чесноста на изборните службеници и добавувачите не може да се оценат дека се во согласност со заложбите на ОБСЕ за демократски избори.

Верификацијата или проверката може да биде универзална или индивидуална. Универзалноста подразбира дека секое лице или група со доволна стручност може да потврди дека изборните резултати соодветствуваат на дадените гласови и дека процесот е правилно спроведен. Индивидуалната проверка подразбира можност за секој гласач да потврди дека неговото или нејзиното гласачко ливче е точно евидентирано и соодветствува на неговата или нејзината намера. За НТГ може да се каже дека подлежат на сеопфатна верификација доколку сите аспекти на изборите, вклучувајќи ја и точноста на севкупните резултати, може да бидат целосно и независно верификувани.

²⁶ Дигитален потпис е математичка функција кој овозможува секому да ја верификува автентичноста и интегритетот на дадена порака, датотека или софтвер. Тоа е доказ дека тие се потпишани од познат потписник (автентичност) и дека не се менувани по потпишувањето (интегритет).

4.7.1 Ревизии

Верификацијата на процесите на НТГ може да се спроведе преку различен вид на ревизии, меѓу кои и ревизија на функционирањето на технологијата, ревизија на процедурите кои се следат за администрирање и обезбедување на системот, и ревизија на резултатите. МНИ треба да утврди какви ревизии се предвидени со закон и дали ревизиите ги вршат независни тела. Секогаш кога постои можност, МНИ треба да го набљудува спроведувањето на ревизиите.

МНИ треба да провери дали критериумите и механизмите за ревизија даваат релевантни информации за сите нивоа на системот на НТГ, од конкретен уред за гласање до сумирањето на резултати. Механизмите на ревизија треба да ја зачуваат тајноста на гласањето, но треба и да откријат дали имало нарушување на тајноста на гласањето. МНИ треба да согледа дали им е дозволено на претставниците на политички партии, кандидатите, домашните набљудувачи и други заинтересирани страни да присуствуваат за време на ревизиите.

Друг аспект кој го разгледува МНИ е дали се предвидени дополнителни активности со закон доколку ревизијата покаже отстапувања и какви се последиците, доколку има, врз резултатите. Условот за ревизија нема големо значење ако не се предвидени и поправни активности во случај на отстапувања.

4.7.2 Проверлива хартиена евиденција и скенирани гласачки ливчиња

Кога се користат уреди за ДЕЕ, во принцип, универзалност на проверката може да се постигне преку примена на „проверлива хартиена евиденција“ (ПХЕ). Односно, хартиената евиденција за некој или сите уреди може да се спореди со електронските резултати преку делумни или целосни пребројувања. Иако користењето на ПХЕ дава можност за вкрстена проверка на електронските резултати, овој механизам мора правилно да биде применет за да се постигнат целите на транспарентност и да се обезбеди довербата кај јавноста.

Ако на изборите кои се набљудуваат се користи систем на НТГ со хартиена евиденција, МНИ треба да разгледа повеќе аспекти. Прво, МНИ треба да провери дали хартиената евиденција може да биде потврдена од гласачот пред да се гласа електронски. Изборот на гласачот треба да биде јасно покажан и лесно видлив за гласачот, и не треба да биде во форма на бар код или друга ознака која гласачот не може да ја протолкува. МНИ треба да провери дали постојат механизми со кои слепите гласачи можат да го потврдат својот глас. Гласачот треба да има можност да го откаже гласот доколку хартиената евиденција не се совпаѓа со тоа што гласачот верува дека го избрал. МНИ, исто така, треба да оцени дали гласачите биле информирани за функционалноста на ПХЕ и дали знаат што треба да потврдат.

Втор аспект кој е важно да се набљудува е начинот на кој ПХЕ ја обезбедува тајноста на гласот. На пример, хартиената евиденција која се води по одреден редослед може да овозможи одредени гласови да се поврзат со поединечни гласачи.

Трето, техничките прашања, како што се видот на хартија, печатење, сечење и вметнување на ливчиња во гласачка кутија, може значително да влијаат на ефикасноста на ПХЕ. На пример, печатачите може да престанат да работат или да снеса мастило и хартија. Доколку проблемите не се откријат и надминат за кусо време, ПХЕ ќе има ограничена

примена. Хартиената евиденција треба исто така да биде со доволен квалитет за да овозможи пребројување.

Четврто, некои системи на НТГ ја печатат ПХЕ која гласачите треба да ја земат и да ја стават во гласачка кутија. Понекогаш гласачите случајно или ненамерно ја земаат ПХЕ со себе. МНИ треба да оцени какво влијание може да се изврши на последователната работа со потврдите и точноста на пребројувањето.

Петти значаен аспект за ПХЕ е дали таквата евиденција се користи во пракса при пребројување по изборите. МНИ треба да ги набљудува ревизиите или пребројувањата кои се спроведуваат по изборите за да оцени дали процесот е во согласност со законските барања. Кај ревизиите, веројатно е дека само одреден дел од хартиените записи ќе бидат проверени. Треба да се направи случаен избор на хартиените записи кои ќе подлежат на ревизија. Тоа треба да биде во доволен процент за да се добие статистички валиден примерок.

Скенирањето на гласачките ливчиња може да обезбеди универзална проверливост доколку соодветно се примени. Во тој случај, постојат и технички аспекти кои МНИ треба да ги оцени. Хартиеното гласачко ливче треба да биде лесно разбирливо за гласачот и едноставно за означување. Кога гласачките ливчиња се скенираат на гласачкото место, гласачите треба да можат самите да го вметнат гласачкото ливче во уредот за скенирање, без помош и без да се загрози тајноста на гласот. На некои избори, на гласачите им се даваат специјални обвивки кои може да ги користат за да спречат кој било, дури и лицето кое му „помага“ на гласачот, да ја види содржината на гласачкото ливче додека се вметнува во скенерот. Доколку гласачкото ливче не е соодветно означено, уредот треба јасно да му укаже на гласачот, а гласачот треба да има можност да ја поправи грешката.

Бидејќи скенерите подлежат на грешки и измами, важно е одреден дел од гласачките ливчиња да бидат подоцна изброени рачно или преку ревизији и, доколку има потреба, да се изврши пребројување. Ревизиите на хартиената евиденција треба да се прават по случаен избор и да има статистички релевантен примерок. МНИ треба да ја одреди целосната маргина на грешка на уредите за скенирање, и дали постои можност за автоматско пребројување кога маргината помеѓу два изборни кандидати е во рамки на таа маргина на грешка.

4.7.3 Верификација и гласање преку интернет

За системите за гласање преку интернет, тешко може да се обезбеди универзална проверливост без да се загрози тајноста на гласањето, особено во случаи кога гласачките ливчиња се многу комплексни. МНИ треба внимателно да ги испита процесите за верификација за кои се тврди дека обезбедуваат универзална проверливост за гласањето преку интернет.

Кај некои системи за гласање преку интернет, постојат механизми за индивидуална проверка. Во основа, тоа значи дека гласачот може да провери – преку комбинација на неколку информации – дали дадениот глас е точно евидентиран според неговата или нејзината намера. Ниедна информација не треба да ја открива содржината на гласот, бидејќи ќе се наруши тајноста на гласањето доколку гласачот може да докаже пред трети лица како тој или таа гласал/-а. Кога се користат вакви механизми, законот секогаш треба да предвиди верификација за да може да се утврди дали било направено фалсификување и какви санкции ќе се преземат во тој случај.

Можни прашања:

- Какви методи на верификација се користат за да се докаже интегритетот на резултатите? Дали овие методи може да резултираат со сеопфатна верификација на резултатите, или постојат недостатоци во процесот на верификација?
- Колку се смета дека е темелен процесот на верификација кој го спроведува организацијата и гласачите во пракса?
- Дали сите групи на набљудувачи, претставници на политички партии и други релевантни лица имаат целосен пристап до набљудувањето на процесот на верификација? Дали поединци или групи имаат направено обид да го набљудуваат процесот на верификација? Доколку не, од кои причини?
- Какви ревизии се вршат и кој ги врши? Што се случува кога ревизијата открива отстапувања или грешки?
- Доколку на гласачките места се користат системи на гласање со ДЕЕ, дали овие уреди имаат хартиена евиденција? Доколку да, дали таа може да биде потврдена од гласачот пред да го поднесе гласачкото ливче?
 - Дали со ПХЕ се зачувува тајноста на гласот?
 - Дали ПХЕ може да се користи како разумен метод за верификација, или пак вредноста на тој аспект е намалена поради техничките слабости и слабости на дизајнот?
 - Дали се спроведуваат ревизии на ПХЕ по случаен избор?
 - Дали се побарани и спроведени рачни пребројувања?
 - Дали се идентификувани проблеми околу ПХЕ (печатење, складирање)?
 - Дали се идентификувани отстапувања или проблеми како резултат на делумно или целосно пребројување на ПХЕ? Доколку да, какви мерки биле преземени?
- Доколку се користат уреди за скенирање на гласачки ливчиња, дали нивната употреба ја зачувува тајноста на гласот? Дали скенираните гласачки ливчиња се проверени или рачно пребројани за да се потврдат изборните резултати? Дали верификацијата се врши пред или по објавувањето на резултатите? Како се постапува во случај на отстапувања?
- Доколку се користи гласање преку интернет, на кој начин методите за верификација обезбедуваат сеопфатна верификација?
 - Дали за време на гласањето на гласачот му се даваат податоци за целите на верификација кои би можеле потенцијално да ја загрозат тајноста на гласањето?
 - Какви ревизии на системот се спроведуваат и кој ги спроведува?
 - Каков вид на верификација обезбедува методот (дали гласот се совпаѓа со намерата, дали гласот е евидентиран како што е даден, или дали гласот е избројан како што е евидентиран)?
- Независно од методот на верификација кој се користи, како е оценет процесот на верификација од страна на политичките партии, кандидатите и домашните групи набљудувачи?

4.8 Пристап на набљудувачите, документација и други мерки на транспарентност

Како и за секој изборен процес, составен ден на оценката за примената на НТГ е транспарентноста на системот. Транспарентноста која произлегува од набљудување на изборите е клучен елемент за верификација на изборниот процес и за градење на доверба кај јавноста. Истовремено, транспарентноста е важна за оние кои се одговорни за интегритетот на изборниот процес. Исто така, мора да постои целосна транспарентност во употребата на НТГ од страна на изборната администрација и судските институции.

Транспарентноста во целост може да биде под влијание на разни фактори. Кога одредени компоненти или процеси на системот се тајни или заштитени со закон да не бидат разоткриени, тоа ја намалува севкупната транспарентност. Со оглед дека изборите подразбираат јавен процес кој се спроведува колективно од и за гласачите за да ги остварат основните човекови права, системот за електронско гласање не смее да биде тајна заради приватен договор помеѓу добавувачот и државните органи. Затоа, МНИ треба внимателно да испита како независните набљудувачи, претставници на политичките партии и гласачи можат да го набљудуваат процесот на електронско гласање, и колку изборните службеници и судството можат да ги исполнат обврските за вршење надзор.

Покрај тоа што не може директно да се набљудуваат сите аспекти на НТГ, сепак постојат голем број активности кои може да се набљудуваат и кои треба да бидат отворени за набљудувачите. Тука спаѓаат не само активности на изборната администрација и добавувачите, туку и активности на телата за сертификација, тестирање и ревизија. Во тој поглед, МНИ треба во основа да согледа кои аспекти на процесот може да се набљудуваат, и дали на набљудувачите им е даден доволен пристап да го сторат тоа.

МНИ треба да истакне дали набљудувачите ги користат можностите кои им се на располагање. Причините поради кои има воздржување од набљудување може да се во нивен интерес. На пример, политичките партии или граѓанското општество може да изјават дека немаат капацитет за ефективно набљудување, или може да пријават дека пристапот кој им е даден не овозможува конструктивен увид во работењето на системот. Од друга страна, тие може да изјават дека имаат доверба во користењето на НТГ.

Треба да се согледаат и напорите на изборната администрација и добавувачите за максимално да се зголеми транспарентноста. Тоа може да вклучува давање можност на домашни групи набљудувачи и политички партии независно да го тестираат системот на НТГ. Исто така, тоа треба да вклучува дали изборната администрација направила обид да идентификува дополнителни начини за да се олесни пристапот на набљудувачите.

Во главни црти, тестирањето треба да се спроведува на начин кој дозволува да биде набљудувано од политичките партии, кандидатите и домашните групи набљудувачи. МНИ, во најмала мера, треба да провери дали резултатите од тестирањето се достапни на овие групи. МНИ треба исто така да согледа до кој степен им се дозволува на политичките партии, кандидати, домашни групи набљудувачи, академски граѓани и други групи самостојно да ја тестираат технологијата. Иако можностите за надворешно тестирање може да бидат ограничени поради безбедносни, логистички и временски причини, постоењето на такво тестирање укажува на транспарентност.

Важен елемент за анализа на заднината е да се утврди кои документи не се достапни. Постојењето на релевантна документација не претставува сигурен доказ за веродостојноста на НТГ. Меѓутоа, отсуство на релевантна документација може да укаже на проблем. Кога не постои документација за постапување при познати проблеми со

технологијата, тоа може да укаже на многу повеќе работи за разлика од документацијата која е достапна за преглед.

Друг фактор кој влијае на севкупната транспарентност е прашањето кое се однесува на изворниот код за софтверот кој го користат НТГ. Транспарентноста се зголемува доколку изворниот код е јавно објавен. МНИ треба да утврди дали изворниот код за целиот софтвер кој се користи во системот на НТГ е јавно достапен, или им е барем достапен на регистрираните набљудувачи или други релевантни групи. Јавното откривање на изворниот код нема да биде од големо значење доколку пошироката јавност, вклучително и политичките партии, кандидатите и домашните групи набљудувачи, немаат можност да проверат дали изворниот код и соодветниот софтвер се истите кои се користат во системот за електронско гласање. Иако е малку веројатно дека МНИ ќе има време и капацитет да го оцени изворниот код, сепак важно е МНИ да утврди дали некој друг спровел веродостојна оценка и да ги оцени нивните заклучоци. Доколку МНИ има пристап до изворниот код, на властите треба јасно да им се укаже дека проверката на изворниот код не значи сертифицирање на системот или на неговата примена.

Со употребата на НТГ и понатаму важи клучната мерка на транспарентност, односно: гласачките места и повисоките нивоа на изборните органи подготвуваат хартиени записници за сумирањето на резултатите, со цел политичките партии, кандидатите и домашните групи набљудувачи да може навремено да се проверат резултатите на пониските нивоа со централната евиденција за електронски резултати. МНИ треба да утврди дали тоа е поставено како барање.

Кај некои методи на набљудување, особено кај преглед на документацијата, може да има потреба од претходна подготовка за да се обезбеди ефективност. Кога за дадени избори се планира да се користат НТГ, МНИ треба да се обиде однапред да ја обезбеди релевантната документација за да може навремено да се преведат документите. МНИ не смее да потпишува договори за доверливост за да добие увид во документите или за да ги набљудува процесите поврзани со НТГ, бидејќи со тоа може да се намали способноста на МНЕ за независно и непристрасно известување.

Можни прашања:

- ☞ Дали сите процеси поврзани со примената на НТГ се отворени за набљудување од страна на МНИ и домашните набљудувачи?
- ☞ Дали изборната администрација прави напори да го олесни пристапот на набљудувачите?
- ☞ Кои документи се достапни на МНИ и на јавноста? Како може да се добие документацијата (само физички на хартија или тоа се јавни документи на интернет)? Дали постојат извештаи или други документи кои не се достапни (не постојат или се сметаат за тајни)? Дали постојат информации или документи до кои нема пристап ни изборна администрација?
- ☞ Дали изворниот код за софтверот на НТГ е јавно достапен? Доколку да, дали е проверен од некоја група? Дали постои механизам за проверка дека изворниот код е оној кој се користи на денот на изборите?
- ☞ Дали записниците за резултатите се отпечатени и им се достапни на набљудувачите и политичките партии на секое ниво, вклучувајќи и на ниво на гласачко место?

ДРЖАВНА ИЗБОРНА КОМИСИЈА НА ЕСТОНИЈА/ПРИИТ ВИНЕЛ

Гласање преку интернет во Естонија, 2013.

5

Регионална перспектива: улогата на долгорочните набљудувачи и регионалните аналитичари

Кога целосна или ограничена МНИ се испраќа во земја која користи НТГ во изборниот процес, придонесот на долгорочните набљудувачи (ДН-и),²⁷ како и на краткорочните набљудувачи (КН-и), ќе биде важен за да се даде оценка на подготовките и спроведувањето

27 Во текстот, освен доколку не е поинаку забележано, изразот „долгорочен набљудувач“ ја опфаќа и улогата на регионалниот аналитичар во Мисијата за оценка на изборите на ОДИХР.

на електронското гласање, броењето и сумирањето. Нивните задачи ќе зависат од видот на технологијата, степенот и формата на НТГ, дали НТГ се користат во целата земја, и начинот на кој НТГ се интегрирани во севкупниот изборен процес.

Главниот тим на МНИ треба соодветно да ги подготви ДН-и за нивните задачи и ќе им даде јасни и концизни информации за системот на НТГ и прецизно ќе ги дефинира информациите и податоците кои треба да се соберат. Од ДН-и не треба да се очекува да бидат експерти за прашања поврзани со НТГ. Аналитичарот за НТГ треба да има предвид дека набљудувањето на примената на НТГ ќе биде една од многуте задачи на ДН-и и дека набљудувачите на треба да се фокусираат на еден аспект од изборниот процес за сметка на други аспекти.

ДН-и генерално ќе се фокусираат на четири главни аспекти на користењето на НТГ: техничките и оперативните подготовки на регионалните или локалните органи на изборната администрација, обуката на изборните службеници, кампањите за едукација на гласачите и ставовите на политичките партии, кандидатите и граѓанските организации на локално ниво. ДН-и, исто така, ќе можат да го информираат главниот тим за прашањата и забелешките на локалните изборни службеници и гласачите.

Онаму каде НТГ ќе се користат на гласачките места, ДН-и треба да набљудуваат како се дистрибуирани уредите и од кого, како биле складирани пред да се постават, кој има пристап до нив, и какви безбедносни мерки постојат за да се спречи неовластен пристап. ДН-и треба да прашаат дали уредите се испорачани целосно подготвени за денот на изборите или било потребно ажурирање на софтверот, вклучително и на информациите за електронските гласачки ливчиња и безбедноста или друг вид на ажурирање на софтверот, и како тие ја верификувале автентичноста на софтверот или на ажурирањето. Доколку гласачките ливчиња се вчитуваат локално, ДН-и треба да се обидат да го набљудуваат процесот, како и да утврдат кој е одговорен за таа задача и какви безбедносни мерки се применуваат. Таквото набљудување треба да вклучува и потенцијално тестирање на НТГ пред нивната официјална употреба.

Во земји во кои се користат различни видови на НТГ или во кои НТГ се набавуваат од различни добавувачи, ДН-и треба да го идентификуваат видот на НТГ кој ќе се користи во нивните региони и за тоа да го информираат главниот тим.

ДН-и треба да разговараат за НТГ со локалните и регионалните изборни службеници. Тоа ќе ѝ даде на МНИ подобар увид во тоа како овие службеници ја сфаќаат својата улога во спроведување на НТГ и до кој степен се чувствуваат соодветно подготвени за нивните одговорности и проблемите или грешките кои би можеле да настанат. ДН-и треба исто така да ја утврдат улогата на надворешните техничари во подготовките за електронско гласање и до кој степен изборните службеници се во можност да вршат надзор врз нивната работа. ДН-и треба да присуствуваат на обуките за изборните службеници секогаш кога е можно.

Треба да се набљудуваат и напорите за едукација на гласачите. На пример, ДН-и може да се обидат да набљудуваат каков вид на информативни кампањи се присутни во локалните медиуми и да ја утврдат ефективността на таквите напори, иако тоа може да биде тешко да се оцени. ДН-и треба исто така да прашаат за и да ги набљудуваат тестовите на технологијата кои се спроведуваат со јавноста. Набљудувањето на таквите тестови може да даде показатели не само за тоа колку гласачите се чувствуваат удобно кога ги користат уредите, туку и за потенцијални проблеми со употребливоста и отпорноста на уредите.

Во текот на нивните редовни состаноци со претставниците на локалните политички партии и граѓанското општество, ДН-и може да вклучат прашања за НТГ. Конкретно, тие треба да се информираат за тоа како партиите и набљудувачите планираат да ги набљудуваат НТГ и дали тоа ќе го прават однапред или само на денот на изборите. ДН-и треба да прашаат за пристапот на политичките партии и домашните набљудувачи до системот на НТГ, дали постои документација која тие не успеале да ја добијат (вклучително и изворни кодови) и дали имале можност на кој било начин да ги тестираат уредите.

Доколку НТГ се применат во вид на гласање на далечина преку интернет, улогата на ДН-и ќе биде поограничена. Сепак, тие и понатаму ќе треба да соберат информации во однос на едукацијата на гласачите, како и за интеракцијата на НТГ со традиционалниот процес на гласање – на пример, како системот ги спречува гласачите да дадат повеќекратни важечки гласови преку различни канали.

Можни прашања:

- ➡ Како се складира опремата за електронско гласање? Какви безбедносни мерки постојат против неовластено модифицирање? Кој има пристап до уредите на НТГ и дали е таквиот пристап евидентиран во записник?
- ➡ Какви се плановите за обука на изборните службеници од пониските нивоа? Колку корисни се чинат таквите обуки во пракса?
- ➡ Како ќе се обезбеди техничка поддршка на денот на изборите, особено во случај на проблеми?
- ➡ Дали е добиен доволен број на уреди на НТГ, и дали биле навремено добиени и поставени?
- ➡ Како се складира опремата за електронско гласање? Какви безбедносни мерки постојат против неовластено модифицирање? Кој има пристап до уредите на НТГ и дали е таквиот пристап евидентиран во записник?
- ➡ Дали системите на НТГ се поврзани на интернет? Доколку да, какви безбедносни мерки постојат за заштита од евентуално хакирање?
- ➡ Дали електронското гласачко ливче ќе се вчита и дали ќе се изврши ажурирање на софтверот пред денот на изборите?
- ➡ Дали се достапни материјали за едукација на гласачите? Колкав е опсегот на заложбите за едукација на гласачите преку комисијата или во локалните медиуми?
- ➡ Дали се планираат тестови или проби со гласачите пред денот на изборите? Доколку да, како реагираат гласачите на уредите? Дали се идентификувани проблеми како резултат на тоа?
- ➡ Какви се ставовите на претставниците на локалните политички партии и домашните набљудувачи во однос на примената на НТГ во локалната област? До кој степен имаат пристап? Дали имале можност да ги тестираат уредите или да ја прегледаат документацијата за процесот? Доколку партиите или набљудувачките групи се навидум незаинтересирани да го набљудуваат користењето на НТГ, кои причини ги наведуваат за тоа?

ОБСЛУЖИВАЧКА РЕВИЈА

Изборен службеник издава акредитиви за гласање на гласач во Монголија, 2013.

6

Улогата на краткорочните набљудувачи

Во согласност со методологијата на ОДИХР за набљудување на избори, КН-и може да играат клучна улога во собирањето на статистички обработливи податоци во однос на примената на технологии за електронско гласање, броење и сумирање. Иако ризикот од

вклученоста на КН-и во набљудувањето на електронското гласање генерално не треба да е поразличен од ризикот при набљудувањето на гласањето со хартиени гласачки ливчиња, информациите кои КН-и треба да ги бараат ќе се разликуваат зависно од системот кој се користи во конкретната земја и степенот на негова имплементација. Од тој аспект, важно е аналитичарот за НТГ соодветно да го информира главниот тим. Аналитичарот за НТГ мора да ги информира КН-и за главните елементи на системот и да им даде конкретни насоки кои ќе им помогнат да го оценат работењето, безбедноста и употребливоста на системот. Известувањето треба да содржи доволно информации за дизајнот на гласачкото ливче и другите елементи на интеракција на гласачот со технологијата, покрај неопходниот опис на хардверот и софтверот на самиот систем на НТГ. Од КН-и, исто како и од ДН-и, не може да се очекува или да се бара да имаат искуство со технологија. Нивната обука треба да се фокусира на тоа како да го набљудуваат правилното и безбедното функционирање на системите на НТГ на денот на изборите за да можат да идентификуваат разлики во пракса во избирачките места.

Пакетот за информирање на КН-и треба да содржи посебен дел за електронското гласање. Тоа ќе им помогне на КН-и да го оценат нивото на подготвеност на службениците на гласачките места за користење на опремата, како и нивото на доверба кај гласачите и нивното разбирање на процедурите. Во обрасците за набљудување кои треба да ги пополнат КН-и треба да се вклучат прашања за функционирањето на системот за електронско гласање. Бидејќи КН-и може да не се генерално запознаени со НТГ, обрасците за набљудување кои ги користат КН-и треба да бидат внимателно и јасно дизајнирани за да добијат релевантни, корисни информации и да спречат потенцијална пристрасност. Кога НТГ се користат во комбинација со традиционални процеси на гласање со хартиени ливчиња, главниот тим и ДН-и треба да се погрижат да обезбедат дека КН-и се обучени и позиционирани така што нема да посветат несразмерно внимание на прашањата поврзани со електронското гласање.

Постојат голем број аспекти на електронското гласање кои КН-и ќе треба да ги набљудуваат во текот на процесот на гласање. Едни од клучните прашања се тајноста на гласањето, складирањето на уредите на НТГ, употребливоста на уредите на НТГ, безбедноста и почитувањето на процедурите од страна на службениците на гласачките места и начинот на кој тие постапуваат по појавените проблеми.

Поставувањето на гласачките места ќе биде еден од првите процеси кои КН-и ќе ги набљудуваат (иако тоа може да го прават и ДН-и доколку се поставуваат уреди на НТГ на гласачките места пред денот на изборите). КН-и треба да известат дали процесот на поставување ги следи претходно утврдените протоколи, вклучително и какви чекори се преземаат за да се обезбеди дека електронската меморија не содржи гласови пред почетокот на гласањето. КН-и треба исто така да ги набљудуваат и тестовите кои се вршат за време на поставувањето, на опремата за гласање или на преносот на податоците до централниот сервер.

КН-и треба да набљудуваат и каде се складираат уредите и како се обезбедува дека гласачите го означуваат гласачкото ливче во тајност. Потенцијални проблеми на кои треба да се внимава во овој контекст се складирање без надзор, недостаток на кабините за гласање или други паравани за тајност, или прекумерно светли компјутерски екрани кои го прават изборот на гласачот видлив за другите. Друг важен фактор е како изборните службеници им помагаат на гласачите и дали таквата помош потенцијално ја нарушува тајноста на гласањето.

КН-и треба да го оценат степенот до кој гласачите се чини дека се удобни при користењето

на машините. КН-и треба да забележат дали значителен број на гласачи побарале помош од изборните службеници или други гласачи, и дали гласањето трае невообичаено долго. Употребливоста и функционирањето на уредите на ПХЕ треба исто така да се земе предвид, доколку е применливо. КН-и може да спроведат и куси интервјуа со гласачите надвор од гласачките места за да ги чујат нивните искуства и мислења во однос на процесот на гласање со НТГ. Пристапноста на НТГ за лицата со попреченост, старите лица или лицата кои зборуваат на јазиците на малцинствата е уште еден важен аспект на употребливоста на системот.

Физичката безбедност на уредите на НТГ на гласачките места е трето прашање. Тоа вклучува кој има пристап до опремата за гласање и другите компоненти на системот на гласачкото место и дали персоналот на добавувачот има пристап до машините во отсуство на член на органот за спроведување на изборите. КН-и треба исто така да набљудуваат дали навистина се применуваат безбедносните мерки кои треба да се применат, како што се пломби поставени на надворешните интерфејси. Дополнително, КН-и треба да потврдат (преку сериските броеви или други единствени критериуми за идентификација) дека уредите на НТГ на гласачките места се всушност оние кои требало да бидат поставени (онаму каде што се достапни овие информации).

Во однос на спроведувањето на процесот на гласање, КН-и треба да набљудуваат дали изборните службеници се придржуваат до воспоставените процедури и дали отстапуваат од нив, што може да го загрози интегритетот на процесот. Тоа вклучува ситуации кога НТГ се користат како алтернативен начин на гласање кој бара да се посвети посебно внимание на избирачкиот список за да се избегне повеќекратно гласање. КН-и треба, исто така, да се обидат да го оценат степенот до кој изборните службеници ги разбираат НТГ. Тие треба да прашаат за степенот на обука кој изборните службеници го добиле и да набљудуваат дали на гласачкото место има достапни прирачници поврзани со НТГ и дали тие се консултирани од страна на изборните службеници. КН-и треба да ги прашаат домашните набљудувачи и претставниците на политичките партии за нивните ставови за процесот на гласачкото место и за степенот до кој им е овозможено да го набљудуваат процесот.

Доколку имплементацијата на електронското гласање им овозможува на гласачите на гласачкото место да изберат помеѓу електронско гласање и гласање со хартиени гласачки ливчиња, КН-и треба да го следат начинот на кој тој процес се спроведува, вклучително и дали гласачите може слободно да го изберат својот метод на гласање или изборните службеници или други лица им препорачуваат одреден метод на гласање. Исто така е важно да се забележи дали гласачите се означуваат во извадоците од избирачкиот список согласно методот на гласање и дали бојот на гласачи кои користат одреден метод се усогласува во текот на процесот на затворање.

КН-и треба да набљудуваат, доколку е применливо, како службениците се справуваат со проблемите кои може да се јават со системот. Тие треба да забележат за каков проблем се работи и колку долго е потребно тој да се реши, како и дали таквото решение е ефективно и во согласност со прописите. Тоа вклучува и задоцнето отворање на гласачките места поради предолго траење на процесот на поставување на опремата. КН-и треба да го оценат и влијанието врз процесот на гласање на набљудуваното гласачко место; доколку електронскиот систем не работи, на пример, дали на гласачите им се дава можност да гласаат со хартиено гласачко ливче или тие се враќаат? Доколку системот не работи, функционира неправилно, или доколку процедурите поврзани со работењето на системот не се следат соодветно, КН-и треба да набљудуваат дали инцидентот е заведен во записникот на гласачкото место кој треба да се достави до повисоко ниво на изборната комисија, и дали тој е навистина доставен.

КН-и треба да го набљудуваат затворањето на гласачкото место и дали тоа се прави во согласност со процедурите. Таквите процедури треба да го вклучуваат соодветното документирање на постапката, завршувањето на обработката на гласовите, започнувањето со броење, функционирањето на механизмите за тестирање и верификација и сите процедури потребни да се провери интегритетот на резултатите. Тие треба да набљудуваат дали е отпечатен записник на конечните резултати и доставен до набљудувачите и претставниците на политичките партии и кандидатите, и дали е објавен јавно на гласачкото место. КН-и треба да набљудуваат како се пренесуваат резултатите до изборните комисии на повисоките нивоа, дали тоа се прави преку електронска комуникација за резултатите или со испорака на хардверски елементи (како што се мемориски стапчиња или компактни дискови).

Доколку веднаш се врши ревизија на хартиената евиденција за да се верификуваат резултатите, КН-и треба да набљудуваат и известат за сите механизми на верификација и процедури за ревизија на хартиената евиденција креирани во текот на користењето на НТГ. Набљудувањето на ова е клучно за оценката на НТГ, и треба да вклучува дали таквото рачно пребројување на хартиената евиденција се врши на транспарентен и отчетен начин. КН-и треба исто така да набљудуваат дали ќе се јави несовапаѓање во резултатите од процесот на електронско сумирање. Тие треба да известат и што се презема во такви случаи и какво е објаснувањето на органите за таквото несовапаѓање.

Можни прашања:

- ➡ Дали се јавуваат проблеми при поставувањето на уредите на НТГ на гласачките места? Доколку да, дали изборните службеници можат да ги решат? Дали гласачките места можат да бидат навреме отворени?
- ➡ Кои чекори се преземаат за да се обезбеди дека електронската меморија не содржи гласови пред почетокот на гласањето? Дали тоа може да се провери?
- ➡ Дали поставувањето на уредите на НТГ на гласачките места ја штити тајноста на гласањето? Дали изборните службеници обезбедуваат дека гласачите гласаат во тајност, дури и ако на гласачите им е потребна помош во ракувањето со уредите?
- ➡ Дали се чини дека гласачите разбираат како функционираат уредите на НТГ? Колкав број гласачи побарале помош за да го завршат процесот на гласање? Дали некои гласачи го прекинале процесот на гласање пред да го дадат својот глас?
- ➡ Дали гласачите им пристапуваат на уредите на НТГ сами? Дали изборните службеници спречуваат двајца или повеќе гласачи истовремено да ги користат уредите на НТГ?
- ➡ Дали настануваат турканици? Колку долго треба гласачите да чекаат за да гласаат? Дали има доволен број уреди за да се избегне предолго чекање?
- ➡ Дали лицата со попреченост и старите лица можат да ги користат уредите без помош? Доколку јазиците на малцинствата се користат во изборниот процес, дали тие се лесно пристапни на уредот?

- Доколку надворешните порти или други елементи на уредот на НТГ треба да бидат пломбирани во текот на гласањето, дали можат КН-и да потврдат дека пломбите се поставени?
- Дали има изборни службеници или техничари кои ракуваат со уредите на НТГ во присуство на набљудувачите? Доколку да, кои се причините кои ги наведуваат?
- Дали изборните службеници се придржуваат до воспоставените процедури, или отстапуваат од нив? Од кои причини?
- Колку добро се чини дека изборните службеници го разбираат процесот? Дали можат да постапат во случај на проблем доколку е неопходно? Доколку не, дали се присутни техничари кои се одговорни за решавање на проблемот? Доколку се јават проблеми со уредите во присуство на КН-и, дали се тие заведени во службениот записник и уредно доставени?
- Доколку НТГ се недостапни на подолго од неколку минути, дали гласачите гласаат со хартиени ливчиња или треба да чекаат да се замени уредот? Во случај на скенери на гласачки ливчиња, дали гласовите се ставаат во привремена гласачка кутија? Дали некои гласачи заминуваат без да гласаат?
- Каков е ставот на домашните набљудувачи и претставници на политичките партии или кандидатите за процесот на гласање на гласачкото место?
- Дали се почитуваат процедурите за затворање? Дали се печати хартиена копија на резултатите по уред и гласачко место и дали се доставува до набљудувачите и претставниците на политичките партии? Дали таквите копии јавно се објавуваат?
- Како се пренесуваат резултатите од гласачкото место до повисоките нивоа на изборната администрација? Дали се следат процедурите за таквиот пренос? Доколку не, зошто не?
- Дали на гласачкото место се врши директна ревизија на резултатите?
- Дали гласачите може да бираат помеѓу електронско гласање и гласање со хартиени ливчиња? Дали се принудени да користат некоја од тие две опции?
- Што се случува со евидентираниите гласови по денот на изборите? Дали се чистат единиците за складирање на системите на НТГ и, доколку да, кој е задолжен за тоа?

Набљудувачи го следат собирањето на изборните резултати во Руската Федерација, 2006.

7

Известување: Оценка и давање препораки

Од клучна важност е известувањето на МНИ за сите аспекти на изборниот процес да биде засновано на факти, точно и балансирано. Кога се користат НТГ, оценката на овие технологии треба да придонесе кон севкупната оценка на изборниот процес. Оваа оценка треба исто така да ја сочинува основата за сите препораки кои МНИ може да ги даде во оваа област со цел да им помогне на земјите членки на ОБСЕ да ги подобрат своите изборни процеси во согласност со нивните заложби.

Кога изборите вклучуваат користење на НТГ, извештаите на МНИ ќе содржат дел посветен на овој аспект на изборите. Иако секој член на главниот тим ќе има одговорност

да собира информации за користењето на НТГ, аналитичарот за НТГ ќе биде примарно одговорен за консолидирање на овие информации, нивно анализирање и конципирање на релевантниот дел.

Целта на овој дел е да го објасни и да даде оценка за функциите на системот на НТГ. Известувањето треба исто така да биде колку што е можно поконцизно и разбирливо за лица без техничко искуство, но доволно детално за да овозможи разбирање на разликите. Иако може да е неопходно да се вклучат некои технички детали, тие треба генерално да бидат ставени во делот за фусноти или анекси. Известувањето на МНИ за примената на НТГ треба да ги идентификува позитивните елементи на процесот, како и сите слабости на системот. МНИ треба да земе предвид дека примената на НТГ не може да се набљудува изолирано, туку како дел од поширокиот избран процес. При давањето оценка, треба да се согледа какво е влијанието од имплементацијата на НТГ врз другите аспекти на процесот.

Многу од оценките кои треба да се направат за примената на НТГ може да се дел од улогите на различни членови на главниот тим. Правниот аналитичар треба да работи заедно со аналитичарот за НТГ за да оцени дали законската рамка соодветно ја регулира употребата на НТГ и дали има приговори или жалби кои влијаат на НТГ. Заедно со политичкиот и медиумскиот аналитичар, аналитичарот за НТГ ќе го оцени политичкиот и јавниот дискурс кој го опфаќа користењето на НТГ. Заедно со ДН-и, аналитичарот за НТГ ќе ги оцени регионалните разлики во користењето на НТГ, како и сите прашања поврзани со употребливоста и тестирањето. Истовремено, политичкиот аналитичар и ДН-и, заедно со аналитичарот за НТГ, ќе направат проценка на мислењата на политичките партии, кандидатите и другите засегнати страни во изборите за системот, а изборниот аналитичар ќе ги оцени повратните информации на изборната администрација за НТГ.

Заложбите на ОБСЕ претставуваат основа на давањето оценки и препораки за НТГ. Кога е соодветно, треба да се земе предвид и релевантната меѓународна добра пракса, особено кога тоа се однесува на детални аспекти од спроведувањето на НТГ. Таквите оценки, исто така, го вклучуваат важечкото домашно законодавство.

Заложбите и стандардите може да се сумираат во седумте принципи дискутирани во делот „Заднина“ од овој прирачник. оценките, заклучоците и препораките за користењето на НТГ на дадени избори треба да се поврзани со тие принципи. Сето ова треба да се земе предвид во оценката на мисијата за степенот до кој потребата на НТГ е сообразна со заложбите на ОБСЕ.

МНИ треба да даде релевантни препораки за тоа како може да се подобри користењето на НТГ, преку модификации на системот, промени во управувањето и спроведувањето, или измени во законодавството.

Од клучно значење е таквите препораки да се добро обмислени, добро конципирани и во согласност со принципите споменати погоре. Изборните препораки од конечниот извештај се водечките одредници на секој избран процес и нивното спроведување пред следните избори.

Иако е важно препораките да бидат обмислени и спроведливи, исто така е клучно препораките кои се однесуваат на НТГ да се разбирливи за нестручни лица. Препораките треба да бидат поткрепени со конкретни наоди за недостатоците и можностите за подобрување на постојната практика во насока на приближување кон добрата практика. Исто така е важно препораките да не се меѓусебно противречни и да се доследни.

Од секоја група на дадени препораки, некои генерално ќе бидат приоритетни препораки за суштински промени од поголема итност и значење. Треба да се направи балансирана проценка дали препораките кои се однесуваат на НТГ се квалификуваат како приоритетни препораки.

Кога недостатоците се посериозни и проверливоста на резултатите не е можна, или кога континуираната употреба на НТГ се чини дека ја поткопува довербата на јавноста во изборниот процес, МНИ може да одлучи да препорача дека користењето на НТГ треба да се преиспита додека не се решат таквите проблеми.

ОБСЕ/РОБЕРТ КРИМЕР

Изборен службеник обучава изборни администратори за употреба на машина за директно евидентирање на електронско гласање во САД, 2006.

8

Спроведување на препораките

Успешното спроведување на препораките зависи во голема мера од политичката волја да се подобри изборниот процес пред следните избори. Земјите членки на ОБСЕ постојано ја потврдуваат својата заложба за спроведување на препораките и ја потенцираат помошта на ОДИХР во процесот.²⁸ Земјите членки сè почесто ги известуваат телата на ОБСЕ за нивните искуства во спроведувањето на изборните препораки на ОДИХР. Меѓународните организации за набљудување на изборите - потписнички на Декларацијата за принципите на меѓународното набљудување на изборите од 2005 год.,

²⁸ Декларација од Самитот на ОБСЕ, став 26, „Избори“, Истанбул 19 ноември 1999 год.; Совет на министри на ОБСЕ, Одлука бр. 5/03, „Избори“, Мастрихт, 1-2 декември 2003 год.; Совет на министри на ОБСЕ, Одлука бр. 19/06, „Јакнење на ефективност на ОБСЕ“, Брисел, 4-5 декември 2006 год; сите се достапни на <<http://www.osce.org/mc/66113>>.

исто така сè повеќе ја потенцираат важноста на спроведувањето на препораките, како од самите влади така и од меѓународната заедница, што може да му даде динамика на процесот, во идеален случај преку координирање на активностите за спроведување на препораките.²⁹

Во согласност со Прирачникот на ОДИХР за набљудување на изборите, набљудувањето на изборите не е цел сама по себе, туку има за цел да им помогне на земјите членки на ОБСЕ во спроведувањето на нивните заложби поврзани со изборите. Полезноста на активностите за набљудување на изборите може да има максимален ефект само доколку препораките кои произлегуваат се целосно и сериозно разгледани и ефективно спроведени. Ефективниот процес на спроведување на препораките може да го зголеми влијанието и корисноста на активностите на набљудување на изборите. Тоа е неделив елемент од изборниот циклус и треба да започне веднаш штом се објави конечниот извештај со препораки.

Слика 1: Циклус на набљудување на изборите

По објавувањето на конечниот извештај со своите препораки, ОДИХР вообичаено повторно ја посетува земјата за да го презентира извештајот и препораките на сите засегнати страни во изборите. Посетата претставува прв чекор од еден сеопфатен последователен процес и служи како потсетник на земјите членки на ОБСЕ во меѓуизборниот период за нивната обврска да ги подобрат изборните процеси во согласност со препораките на ОБСЕ. Покрај тоа, овие посети даваат подобар увид во подготвеноста и способноста на земјите да работат на конкретните препораки во иднина. Овие посети за презентирање на конечниот извештај исто така служат и како

²⁹ „Декларација за принципите за меѓународните набљудувачи на изборите и кодекс на однесување за меѓународните набљудувачи на изборите“, Обединети нации, et. al., Њујорк, 27 октомври 2005 год., <<http://www.osce.org/odhr/elections/16935>>.

потсетник за стручноста и способноста на ОДИХР да понуди помош преку коментари на нацрт закони кои вклучуваат елементи на НТГ, или да даде стручно мислење за одредени технички аспекти на НТГ во изборниот процес.

По презентирањето на конечниот извештај на МНИ, последователните посети даваат можност подетално и потемелно да се разгледаат различните аспекти на помошта која ја дава ОДИХР. Таквите последователни посети се фокусираат на техничката поддршка која се дава на земјата членка со подлабинска техничка оценка, вклучително и препораки за конкретни области кои се причина за загриженост. Примерите вклучуваат давање технички совети во насока на подобрување на транспарентноста, безбедноста и проверливоста на НТГ кои се користат во изборниот процес. Таквите последователни посети се прилагодени на оценката на ОДИХР и претставуваат најефективен начин да се даде осврт на претходните препораки.

Помошта во спроведувањето на препораките во врска со НТГ може да има форма на советување на земјите членки во насока на тоа како да го подобрат нивниот пристап кон прашањата поврзани со НТГ. Таквото советување може да го оцени контекстот пред или веднаш откако ќе се донесе политичка одлука за користењето на системите на НТГ, и може да помогне да се оцени општата изводливост на таквата заложба. Таквата оценка треба секогаш да вклучува целосна проценка на електронските и неелектронските опции за гласање. Правните мислења претставуваат втора област во која може да се даде помош, често преку коментари за нацрт законите во однос на НТГ. Трето, може да се спроведат експертски посети за да се оцени пилот инсталацијата на НТГ или гласањето преку интернет. Како и секогаш, ОДИХР е подготвена да им помогне на земјите членки во овие напори, на нивно барање.

Можни прашања:

- Дали се планираат или спроведуваат промени кои вклучуваат НТГ, и доколку да, за какви промени се работи и дали се тие во согласност со претходните препораки и меѓународната добра пракса?
- Дали постои делокруг во кој ОДИХР може да помогне во спроведувањето на препораките за НТГ?
- Каква форма на помош би била најпогодна за да се поддржи земјата членка и нејзините институции во исполнувањето на претходните препораки и приближувањето на нивниот изборен процес до заложбите на ОБСЕ во однос на НТГ?

Анекси

Анекс А: Корисна терминологија

Секогаш кога станува збор за користењето на ИКТ во изборниот процес, важно е да се има јасно разбирање на терминологијата и процедурите поврзани со НТГ, особено што се работи за технички и комплексен процес. Во следните дефиниции се објаснети често употребуваните изрази поврзани со НТГ. Членовите на главниот тим треба да усвојат доследна терминологија за да избегнат недоразбирање за тоа што е предмет на набљудување.

- **Ревизија** е проценка дали одреден систем ги исполнува однапред дефинираните критериуми. Резултатот од таквата проценка може да биде извештај од ревизијата или сертификат.
- **Криптографија** е техника која се користи за да се заштити комуникацијата (податоците) од трети страни.
- **Уништување на податоци** е метод со кој податоците се прават неповратно неупотребливи, штом станат непотребни. Тоа може да се стори на различни начини, најчесто преку магнетно, физичко или топлинско уништување на медиумот за складирање.
- **Дигитален потпис** е математичка функција кој му овозможува на секој да ја верификува автентичноста и интегритетот на дадена порака, датотека или софтвер. Тоа е доказ дека тие се потпишани од познат потписник (автентичност) и дека не се менувани по потпишувањето (интегритет).
- **Напад со дистрибуирано одбивање на услуга (DDoS)** е напад врз компјутерски систем или мрежа во која едноставно автоматизирано барање се повторува со висока зачестеност, со цел да се преоптоварат конекциите на системот или компјутерските капацитети.
- **Целосна проверливост** е функционалност на системите на НТГ која овозможува проверка на резултатите на универзална и/или индивидуална основа. Системите кои овозможуваат универзална проверливост даваат можност независно трето лице да утврди дека за резултатите од изборите е известно чесно и без манипулации преку рачни или математички проверки. На индивидуално ниво, гласачите имаат можност да проверат дали дадениот глас соодветствува на нивниот избор, дали е складиран онака како што е даден, и (во идеален случај) дали е избројан како што е евидентиран.
- **Хакирање** е активност чија цел е да ги открие и искористи слабостите на компјутерскиот хардвер, софтвер или компјутерската мрежа, што ќе овозможи неовластено користење на системот.
- **Настан на потпишување на клуч** е состанок (главно при гласањето преку интернет) на кој важни членови на телото за спроведување на изборите

креираат таен електронски „клуч“ кој се користи за да се заштити интегритетот на електронското гласање. Овој клуч често се дели на неколку дела, складирани на посебни паметни картички, кои потоа се чуваат од различни членови на телото за спроведување на избори сè до завршувањето на изборите. Потоа овие членови се состануваат за да го состават клучот, ја отвораат електронската гласачка кутија и започнуваат со дешифрирање на електронските гласови, слично на процесите на затворање и броење на хартиените гласачки ливчиња.

- **Поделба на должности** значи дека најмалку две лица се потребни за ракување со еден систем истовремено, што овозможува меѓусебна проверка и контрола во обид да се спречи злоупотреба.
- **Изворен код** е текст читлив за човек на специфичен компјутерски јазик кој може лесно да се преведе во серија компјутерски упатства, т.е. извршлив програм.
- **Употребливост** се дефинира како анализа на тоа колку е лесно да се користи и да се совлада технологијата.
- **Акредитиви на гласачот** може да бидат картички за идентификација на гласачи; еднократни лозинки; паметни картички; или други средства за недвосмислена идентификација на гласачот како подобен гласач.
- **Проверлива хартиена евиденција (ПХЕ)** е хартиена евиденција која ја зачувуваат системите на електронско гласање и која му овозможува на гласачот да ја провери хартиената евиденција, во идеален случај пред да го даде својот глас; системите со ПХЕ нудат можност за рачно пребројување.

Анекс Б: Главна листа за проверка

- Во каква средина се воведени НТГ? Дали постоела јавна дебата за неопходноста од и модалитетите на НТГ? Дали постоел општ политички договор или мислењата биле поделени по прашањето? Дали постела општа доверба кај јавноста во изборниот процес и изборната администрација пред воведувањето на електронското гласање?
- Дали НТГ биле воведени постапно, давајќи доволно време да се детектираат и коригираат потенцијални проблеми, како и време за гласачите да се запознаат со системот?
- Како се споредува изборниот процес кој користи систем на НТГ со процесот кој користи хартиени гласачки ливчиња во однос на основните принципи за автентични и демократски избори? Која е додадената вредност од користењето на НТГ во земјата? Дали постојат резервни планови за постапување во случај на дефект на технологијата?
- Доколку се користи во комбинација со систем со хартиени гласачки ливчиња, како влијае користењето на НТГ врз спроведувањето на остатокот од изборниот процес?
- Дали системот на НТГ е сертифициран во транспарентен процес од страна на квалификувано независно тело, согласно националната и меѓународната добра пракса?
- Дали системот на НТГ и неговите компоненти биле сеопфатно тестирани пред воведувањето, и периодично потоа?
- До кој степен гласачите, изборната администрација и набљудувачите можат да го разберат и користат системот? Какви вештини треба да поседуваат за да станат едуцирани корисници? Каква обука или едукација на гласачите може да ги изгради тие вештини?
- Дали на поединци или групи, вклучително политички партии и домашни набљудувачи, им е дозволено со закон да вршат сопствени тестови, оценки или прегледи на документацијата?
- Дали меѓународните набљудувачи имаат целосен пристап до процесот и до документацијата, вклучително и до извештаите за сертификација, тестирање, верификација и ревизија.
- Колкав е степенот на јавна доверба дека користењето на НТГ на изборите се спроведува во согласност со демократските принципи?
- Дали се гарантира тајноста на гласањето?

- Дали постојат безбедносни барања и процедури на секое ниво на системот? Дали тие, во пракса, обезбедуваат заштита од надворешна интервенција, внатрешна манипулација или технолошки дефект?
- Дали се продуцира проверлива хартиена евиденција за да се обезбеди дека изборот на гласачот е точно евидентиран и да се создаде можност за набљудувачите кои не поседуваат техничка стручност да го набљудуваат пребројувањето? Доколку не, кои мерки обезбедуваат универзална, целосна проверливост на резултатите?
- Дали законската рамка ги зема целосно предвид импликациите на новите технологии, и дали соодветно го регулира пристапот на набљудувачите, системските ревизии и другите мерки на транспарентност, како и можноста за пребројување, задолжителни ревизии на резултатите и правни предизвици на изборните резултати?
- Дали се можни промени на законите и практиката во однос на НТГ кои би го подобриле спроведувањето на изборите и исполнувањето на заложбите на ОБСЕ? Доколку да, какви?
- Дали постои јасна поделба на одговорностите помеѓу добавувачите, регулаторните агенции и изборните службеници за целосно да се осигура отчетност и ефективен одговор во случај на проблеми?

Анекс В: Кодекс на однесување на набљудувачите на избори на ОБСЕ/ОДИХР

- Набљудувачите мора да одржуваат строга непристрасност во исполнувањето на своите должности и не смеат да изразат или покажат каква било пристрасност или поддршка во однос на националните власти, политичките партии, кандидатите, или во однос на некое спорно прашање во изборниот процес.
- Набљудувачите ќе ги извршуваат своите должности на начин кој нема да го попречи изборниот процес. Набљудувачите може да им поставуваат прашања на изборните службеници и да им посочат неправилност, но тие не смеат да даваат упатства ниту да ги анулираат нивните одлуки.
- Набљудувачите ќе останат на должност во текот на целиот ден на гласањето, вклучително и за време на броењето на гласовите и, доколку тоа се побара од нив, за време на следната фаза на сумирање на резултатите.
- Набљудувачите ќе ги темелат сите заклучоци врз своите лични опсервации врз основа на јасни и убедливи факти и докази.
- Набљудувачите нема да го коментираат изборниот процес или содржината на нивното набљудување пред медиумите, и секој неовластен коментар пред медиумите ќе биде ограничен на општи информации за мисијата за набљудување на изборите и улогата на набљудувачите.
- Набљудувачите нема да преземаат непотребни или несоодветни ризици. Личната безбедност на секој набљудувач е најважна.
- Набљудувачите ќе ја носат идентификацијата издадена од владата во земјата или изборната комисија и ќе се идентификуваат пред секој орган кога тоа ќе се побара од нив.
- Набљудувачите ќе ги почитуваат сите национални закони и прописи.
- Набљудувачите покажуваат највисоко ниво на лична дискреција и професионално однесување во секое време.
- Набљудувачите ќе ги посетуваат сите брифинзи и дебрифинзи кои ги бара мисијата и ќе се придржуваат до планот за распоредување и до сите други инструкции издадени од МНИ на ОДИХР.

Анекс Г: Избрани заложби на ОБСЕ, документи на добра практика и релевантни судски предмети

Заложби на ОБСЕ за избори

Копенхашкиот документ на ОБСЕ, 1990 год. (заложби за изборите)

- (6) Земјите членки изјавуваат дека волјата на луѓето, изразена слободно и фер преку периодични и непосредни избори претставува основа на авторитетот и легитимноста на секоја влада. Следствено, земјите членки ќе го почитуваат правото на своите граѓани да се вклучат во владеењето со својата земја, директно или преку слободно избрани претставници во фер изборни процеси. Тие ја препознаваат својата одговорност да ги бранат и штитат, во согласност со домашните закони, своите меѓународни обврски за човекови права и меѓународните заложби, и слободно воспоставениот демократски поредок преку волјата на луѓето од активности на поединци, групи или организации кои се вклучени во или не одрекуваат вклученост во тероризам и насилство со цел рушење на тој поредок или на поредокот на друга земја членка.
- (7) За да обезбедат дека волјата на луѓето претставува основа за авторитетот на секоја влада, земјите членки
 - (7.1) ќе одржуваат слободни избори на разумни интервали, како што е утврдено со закон;
 - (7.2) ќе дозволат сите места во барем еден дом на националниот парламент да бидат слободно бирани на јавни избори;
 - (7.3) ќе го гарантираат универзалното и еднаквото право на глас на возрасните граѓани;
 - (7.4) ќе обезбедат дека гласовите се даваат тајно или со примена на еквивалентна постапка на слободно гласање, и дека чесно се бројат и известуваат со јавно објавување на официјалните резултати;
 - (7.5) ќе го почитуваат правото на граѓаните да се кандидираат за политичка или јавна функција, индивидуално или како претставници на политички партии или организации, без дискриминација;
 - (7.6) ќе го почитуваат правото на поединци и групи да формираат, со целосна слобода, сопствени политички партии или други политички организации и ќе им ги обезбедат на таквите политички партии и организации неопходните законски гаранции за меѓусебен натпревар врз основа на еднаков третман пред законот и од страна на властите;

- (7.7) ќе обезбедат дека законите и јавната политика се залагаат за водење на политички кампањи во фер и слободна атмосфера во која никакво административно дејство, насилство или заплашување нема да ги спречи партиите и кандидатите слободно да ги изразат своите ставови и определби, ниту ќе ги спречи гласачите да се информираат и да дискутираат за истите, или да го дадат својот глас без страв од одмазда;
- (7.8) ќе обезбедат дека не постојат правни или административни пречки во пристапот до медиумите на недискриминаторна основа за сите политички групации и поединци кои сакаат да учествуваат во изборниот процес;
- (7.9) ќе обезбедат дека кандидатите кои ќе го добијат потребниот број гласови според закон ќе бидат соодветно поставени на функција и ќе им се дозволи да останат на функција сè додека нивниот мандат не истече или поинаку не заврши на начин кој е уреден со закон во сообразност со демократските парламентарни и уставни процедури.
- (8) Земјите членки сметаат дека присуството на набљудувачи, како странски така и домашни, може да го зајакне изборниот процес за земјите во кои се одржуваат изборите. Затоа, тие канат набљудувачи од другите земји членки на ОБСЕ и кои било други соодветни приватни институции и организации кои би сакале да го набљудуваат текот на нивните национални избори, до степенот дозволен со закон. Тие исто така ќе се заложат да овозможат сличен пристап и за изборни процеси кои се одржуваат под националното ниво. Таквите набљудувачи ќе се обврзат да не се мешаат во изборниот процес.

Московскиот документ на ОБСЕ, 1991 год.

- (24) Земјите членки го потврдуваат правото на заштита на приватниот и семејниот живот, живеалиштето, кореспонденцијата и електронската комуникација. Со цел да избегнат несоодветно или произволно мешање на земјата во животот на поединецот, што би било штетно за едно демократско општество, остварувањето на ова право ќе биде предмет само на оние ограничувања кои се пропишани со закон и се сообразни со меѓународно признаените стандарди за човекови права. Конкретно, земјите членки ќе обезбедат дека претреси и заплenuвања на лица и приватен имот ќе се вршат само во согласност со стандардите кои се судски спроведливи.

Документи за добри практики

Алдано, Густаво, Набљудување на користењето на изборните технологии: Прирачник за мисиите за набљудување на избори на Организацијата на американски држави (Aldana, Gustavo, Observing the Use of Electoral Technologies: A Manual for OAS Electoral Observation Missions), (Вашингтон: Генерален секретаријат на Организацијата на американски држави, 2010), <<http://www.oas.org/es/sap/docs/Technology%20English-FINAL-4-27-10.pdf>>.

Карлс Сузен, Прирачник за е-гласање, Клучни чекори во имплементацијата на е-овозможени избори (Caarls, Susanne, E-voting handbook, Key steps in the implementation of e-enabled elections) (Стразбур: Совет на Европа, 2011), <<http://www.coe.int/t/>

dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/ID10322%20GBR%206948%20Evoting%20handbook%20A5%20HD.pdf >.

Совет на Европа, Rec(2004)11 „Препорака Rec(2004)11 на Комитетот на министри до земјите членки за правните, оперативните и техничките стандарди за е-гласање“, Брисел, 30 септември 2004, <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>>.

Голдсмит, Бен, Технологии на електронско гласање и броене: Насоки за спроведување на студии на спроведливост (Goldsmith, Ben, Electronic Voting & Counting Technologies: A Guide to Conducting Feasibility Studies) (Вашингтон: Меѓународна фондација за изборни системи, мај 2011), <http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Books/2011/Electronic_Voting_and_Counting_Tech_Goldsmith.pdf>.

„Насоки за сертификање на системите на е-гласање“, Совет на Европа, ноември 2011, <http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_certification_EN.pdf>.

„Насоки за транспарентност на е-избори“, Совет на Европа, ноември 2011, <http://www.coe.int/t/dgap/democracy/activities/GGIS/E-voting/E-voting%202010/Biennial_Nov_meeting/Guidelines_transparency_EN.pdf>.

Прирачник за набљудување на електронско гласање, 2-ро издание, (Атланта: Картер Центар, јануари 2012), <http://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/democracy/des/Carter-Center-E_voting-Handbook.pdf>.

„Извештај за сообразноста на гласањето на далечина и електронското гласање со стандардите на Советот на Европа“, Европска комисија за демократија преку правото (Венецијанска комисија), 12-13 март 2004, <<http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL-AD%282004%29012-e>>.

Голдсмит, Бен и Холи Рутхраф, Спроведување и набљудување на технологии на електронско гласање и броене, Вашингтон, ИФЕС и Национален демократски институт, 2013

Судски предмети

Австрија: Уставен суд, пресуда од 13 ноември 2011 год. во врска со Федералните избори на студентите од 2009 год. (V86-96/11), <http://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-site/attachments/7/6/7/CH0006/CMS1327398738575/e-voting_v85-11.pdf>.

Естонија: Уставна советодавна комора, Пресуда од 1 септември 2005 год., во врска со петицијата на Претседателот на Републиката (3-4-1-13-05), <<http://www.nc.ee/?id=381>>.

Финска: Врховен управен суд, Пресуда од 4 септември 2009 год., во врска со локалните избори во Финска од 2008 год. (687/1/09), <<http://www.kho.fi/taatokset/46372.htm>>.

Германија: Федерален уставен суд, Пресуда од 3 март 2009 год. во врска со федералните парламентарни избори од 2005 год. (2 BvC 3/07, 2 BvC 4/07), <<http://www.bundesverfassungsgericht.de/en/press/bvg09-019en.html>>.

Употребата на информатичките и комуникациските технологии на избори е во значителен пораст во последните години. Денес, во многу изборни процеси постои одреден степен на употреба на новите технологии (од регистрација на гласачи до сумирање на резултати). Во некои земји, новите технологии се користат и при гласање и броење на гласовите, што отвора одредени прашања за степенот до кој таквата примена е во согласност со заложбите на Организацијата за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ) и другите меѓународни добри практики за демократски избори.

Прирачникот за набљудување на новите технологии на гласање има за цел да даде основни насоки за сите Мисии за набљудување на изборите на ОДИХР за тоа како да го набљудуваат користењето на новите технологии на гласање во изборните процеси. Тој е развиен како дел од континуираните напори на ОДИХР да ја подобри својата методологија и да ја зголеми професионалноста во набљудувањето на одредени специјализирани аспекти на изборите. Прирачникот содржи практични насоки за тоа како набљудувањето на новите технологии на гласање треба да биде интегрирано во практиката на набљудување на изборите. Овој прирачник го дополнува и, оттука, треба да се чита заедно со Прирачникот на ОДИХР за набљудување на изборите и другите публикации издадени од ОДИХР.

Покрај за Мисиите за набљудување на изборите на ОБСЕ/ОДИХР, овој прирачник е релевантен и за другите меѓународни заложби за набљудување на избори и за работата на граѓанските набљудувачки групи.

